

OSMANLI'DA AİLE BİREYLERİNİN GÖREVLERİ VE SORUMLULUKLARI*

Umut KAYA**

Özet

Aile, toplumun en küçük yapı taşıdır. İnsan için evlenmek ve aile kurmak hem tabii bir ihtiyaç hem de dinî bir görevdir. İnsan, dünya ve ahiret için mutluluk kaynağı olan aile müessesesini, ömür boyu devam ettirebilmek için aile içi iletişime dikkat etmelidir. Bu çalışmada Tanzimat'tan Cumhuriyet'in ilanına kadar olan süreçte yayınlanan ahlâk ve aile konulu kitaplara göre, Osmanlı'da aile içi iletişimde bireylerin uyması gereken görevlere ve sorumluluklara yer verilecektir. Bu görev ve sorumluluklar eşlerin birbirlerine karşı, anne-babanın evladına karşı, evladın anne-babasına karşı ve kardeşlerin birbirlerine karşı görevleri ve sorumlulukları olmak üzere dört başlık altında ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: Osmanlı, Aile, Görev, Sorumluluk

Duties and Responsibilities of the Family Members In the Ottoman Empire

Abstract

Family is the smallest building block of the society. Marriage and establishing a family is as a natural need for a human being as well as it is a religious duty. Human being needs to pay attention for communication between family members in order to move along the family forever which is a source of happiness in lifetime and in Hereafter. In this study, the duties and responsibilities of a member of a family for household communication in Ottoman Empire will be presented, according to the books about family and morality which are published between Tanzimat Declaration and

** Dr., Başbakanlık Osmanlı Arşivi, umutkaya58@hotmail.com

foundation of the Republic. These duties and responsibilities will be analyzed in four sections: between the spouses, parents' responsibilities and duties towards children, children's responsibilities and duties towards their parents and between the children.

Key Words: Ottoman, Family, Duty, Responsibility

Giriş

Evlilik insanoglu için hem fitrî bir ihtiyaç hem de dinî bir vazifedir. Evlilik akdi sonucunda ortaya çıkan aile kurumu ise, insan için bir mutluluk kaynağıdır. Bu mutluluğun bir ömür boyu sürmesi için aileyi oluşturan bireylere bir takım görev ve sorumluluklar düşmektedir. Bu çalışmada aile bireyelerine düşen bu görev ve sorumluluklar Osmanlı ailesi penceresinden ele alınacaktır. Bunlar yapılırken, Osmanlı müelliflerinin belirtmiş olduğu hususlar ayet ve hadislerle desteklenmiş zaman zaman da güncel kaynaklara müracaat edilerek açıklanmıştır. Bu bakımdan bu çalışmanın ana amacı, Osmanlı'da Tanzimat'la Cumhuriyet arasında yayınlanmış aile ve ahlâk konulu kitaplara göre, aileyi oluşturan bireylerin görev ve sorumluluklarını ortaya koymak ve bu konuda günümüz çalışmalarına katkı sağlamaktır.

Bu çalışmada ilk olarak evlilik ve aile kurumu üzerinde Osmanlı ahlâkçılarının değerlendirmelerine yer verilerek ailenin bireysel ve toplumsal faydaları ele alınacaktır. İkinci başlıkta, evliliğin asıl amacının evlat sahibi olmak olduğu vurgulandıktan sonra bireyin aile içinde mutluluğunun devam etmesi için yapması gerekenler zikredilecektir. Çalışmanın esas kısmını oluşturan üçüncü başlıkta ise Osmanlı ailesindeki aile bireyelerinin birbirlerine karşı olan görev ve sorumlulukları yer alacaktır. Bu sorumluluklar; eşlerin birbirlerine karşı görevleri ve sorumlulukları, anne-babanın evladına ve evladın anne-babasına karşı görevleri ve sorumlulukları ile kardeşlerin birbirlerine karşı görevleri ve sorumlulukları başlıkları altında incelenecektir.

1. Aile ve Evlilik

Aile, insanın doğup büyüdüğü, beraber yaşadığı, hayatına, namusuna, menfaatine ortak ettiği kişilerden oluşan ve toplumun en küçük numunesi olarak kabul edilen birlikteliktir.¹ Osmanlı'da aile, neslin de-

¹ Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlakîyye (Mekâtib-i İbtidaiye İkinci Sınıflar İçin)*, İstanbul 1332, s. 3-8; Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, İstanbul 1316, s. 182.

vamını sağlayan bir müessese olmasının yanında örf, adet, inanç, ahlâk gibi toplumun temel değerlerinin muhafaza edildiği ve aileye yeni katılan bireylere de ilk olarak aktarıldığı yerdir.² Osmanlı ahlâkçılarına göre aile; baba, anne, çocuklar ile bazen de büyükbaba, büyükanne, hala, teyze, amca, dayı, yeğen, damat, gelin hatta emektar hizmetçilerden oluşmaktadır.³

Ailenin esasını izdivaç, yani evlilik oluşturmaktadır.⁴ Evlilik, eşler arasında karşılıklı sevgi, sadakat ve yardımlaşmaya dayanan ve aynı zamanda da kadının haysiyet ve hürriyetini muhafaza eden bir mukavele hükmündedir.⁵ Evlilik, bir kadın ile erkeğin birbirlerinin sorumluluklarına, sevinç ve elemelerine, hayatlarına iştirak edeceklerine dair söz vermeleri ve böylece kendilerini diğerine bağlamalarıdır.⁶ İzdivaç, aile hayatının temel taşıdır. İnsanları bir takım gayr-ı meşru ihtiraslara sevk etmenin yegâne çaresi evliliktir.⁷

Aileyi ayakta tutan temel direk olan evliliğin hem saadet kaynağı olması hem de uzun yıllar sürdürülebilmesi için, eşler arasında bir uyum olması gerekir ki buna denklik manasında "küfüv" denilmektedir.⁸ Küfüv yalnızca mal ve nesepte değil, fikir ve ahlâkın terbiyesinde de aranmalıdır. Evlilikte küfüv aramak, kadının mevkiini, menfaat ve haysiyetini muhafaza etmenin yanı sıra güzel duygu ve davranışların çocuklara da aktarılmasını sağlar. Karı-koca arasında bir his ve fikir birlikteliği olmazsa, aralarındaki aşk ateşi söner ve geçimsizlik meydana gelir.⁹ Abdullah

² Özer Küpel, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ailesi Üzerine Bir Araştırma; Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)-Abdurrahman Kurt", *Virgöl Dergisi*, sy.20, İstanbul 1999, s. 68.

³ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, s. 186; Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlakîye (Mekâtib-i İbtidaiye İkinci Sınıflar İçin)*, s. 3-8; Hüseyin Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürus-u Ahlâk*, İstanbul 1315, s. 19-20; Mehmed Şükrü, *Ahlâk*, İstanbul 1319, s. 9; Ebu'l-Muammer Fuad, *Vezâif-i Aile*, Dersaadet 1328, s. 89-91.

⁴ Abdurrahman Şeref, *İlm-i Ahlâk*, Dersaadet 1318, s. 80-81.

⁵ Ömer Ferit Kam, *Mebâdi-i Felsefeden İlm-i Ahlâk*, Ankara 1339-1341, s. 103-104.

⁶ Ali Kemal, *İlm-i Ahlâk*, Sabah Matbaası 1330, s. 260-261.

⁷ Muslihiddin Adil, *Malûmât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*, İstanbul 1334, s. 89-90; Ali Kemal, s. 260-261.

⁸ Kefâet, evlenecek eşler arasında belli hususlarda denkliğin bulunmasını, özellikle evlenecek eşlerden erkeğin kadına denkliğini ifade eden bir fıkıh terimidir. Denk olan erkeğe ise küfüv denilmektedir. Geniş bilgi için bkz. Hamza Aktan, "Kefâet", *DİA*, XXV / 166-168.

⁹ Ahmed Rıza, *Vazife ve Mesuliyet: Kadın*, Paris 1324, s. 23.

Şevket, eşler arasındaki denkliğin önemini “Zevceyn, ayneyn gibi olup birisinin nazarı hangi noktaya matuf ise diğeri de onu takip etmelidir” sözleri ile ifade eder.¹⁰

Ahmet Rıfat, insanın evleneceği kişinin iffetli, dini bütün, akıllı ve eşine muhabbet duyan birisi olması gerektiğini ifade ederken, damadın mesleğinin kızın babasının mesleği ile aynı olmasını ise küfüv şartlarından birisi olarak nitelendirir.¹¹ Ahmet Rıfat’ın damadın kayınpederi ile aynı meslekten olma şartını ekonomik denklik olarak değerlendirmek mümkündür.

Ebu’l Muammer Fuad da, eşlerin birbirinin dengi olmasının çok önemli olduğunu belirtir. Ona göre, erkekler için evlilik yaşı 20–30 arası iken, kızlar için bu yaş 19–25’tir. Başka bir ifade ile bir erkek evlendiğinde evini geçindirebilecek bir kazanca sahip olduğu zaman, bir kız da evleneceği erkeği mesut edebileceği zaman evlenmelidir.¹² M. Adil, evlenme zamanı konusunda yaş belirtmekten ziyade, evlenecek kişinin evliliğin getirdiği bütün maddî ve manevî sorumluluklara tahammül edecek kuvvette olması gerektiğini ifade eder.¹³ Osmanlı ahlâkçıları evlenilecek bayanda aranan şartları namus, sağlık, güzel ahlâk, asalet, marifet, güzellik olarak sayarken; erkekte aranan şartlara bunlara ek olarak ailesini geçindirebilecek maddî imkâna sahip olmayı eklerler. Ebu’l Muammer, bunlardan en önemlisinin ise güzel ahlâk olduğunu belirtir.¹⁴

Eş seçimi konusunda erkeklere yönelik tavsiyelerde bulunan Ahmet Mithat, iyi bir eş ve baba olmanın yolunun eş seçiminden geçtiğine işaret etmektedir. Ona göre baba olacak kişi, evleneceği kadının dış güzelliğinin yanında, ahlâkına, soyuna, terbiyesine ve kadının evlat sahibi olmak açısından sağlığına da dikkat etmelidir.¹⁵ Ahmet Mithat, evlenilecek kızın hangi yolla sağlığının araştırılacağı konusuna değinmese de, en azından genetik yolla geçecek hastalıklara karşı kızın anne-babasından da

¹⁰ Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dinî*, İstanbul 1328, s. 354.

¹¹ Ahmet Rıfat, *Bergüzar*, Girit 1291, s. 39–40.

¹² Ebu’l-Muammer Fuad, s. 91–93.

¹³ Muslihiddin Adil, s. 90.

¹⁴ Ebu’l-Muammer Fuad, s. 93; Melekzade Fuad, *Aile Vezâifi ve Terbiye*, İzmir 1319, s. 98–99, 108–109; Mehmet Said, *Ma’kes-i Fazilet*, Dersaadet 1319, s.62–63, 70; M. Adil, s. 89–90.

¹⁵ Ahmet Mithat, *Peder Olmak Sanatı: Teehhül Edecek Adamın Muhtaç Olduğu Teemmülat*, İstanbul 1317, s. 33–40.

herhangi bir rahatsızlığın olmamasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtmektedir.¹⁶

Osmanlı müellifleri evliliği insan için hem tabii bir ihtiyaç hem de dinî bir görev olarak görmektedirler. Buna göre evlilik yaşına gelmiş bir erkeğin bir kadını, bir kadının da bir erkeği arzulaması doğal bir şeydir. İnsanlardaki bu hissiyat, aile müessesesinin kurulmasına neden olur. İnsanların bahtiyarlığı, saadeti, neslin devamı ve toplumun tekâmülü hep evlilik sayesinde olur.¹⁷ Aile, insana büyük nimetler bahşeder. İnsanın akşam evine döndüğünde, sevincini paylaşarak çoğaltması ya da kederini paylaşıp teselli bulması, insanın hastalığında, ihtiyarlığında canı gönülden yardımına koşacak, sırlarını paylaşacak birisinin olması büyük bir nimettir.¹⁸ Evliliğe neden mecbur olduğumuzu ve evliliğin faydalarını anlatırken Ali Seydi'nin kullandığı argüman, o zamanda kadınların ekonomik hayattaki rollerini göstermesi bakımından da önemlidir. Ali Seydi şöyle demektedir: "Eğer izdivac-ı meşrua caiz olmasa, hamile haliyle ya da ırzâa' (süt verme) mecburiyeti ile çalışmaya muktedir olamayan valideye kim bakacak? Çocuğu kim talim ve terbiye eyleyecek?"¹⁹ Günümüzde kadının ekonomik hayatta kendisine yer bulması, çalışanın sahip olduğu süt ve doğum izni gibi haklar Ali Seydi'nin bu söylediklerini geçersiz kılsa da, söz konusu bir durumda kadının yanında kendisine destek olacak bir kişiye ihtiyaç duyması da yadsınamaz bir gerçektir.

Evlenmenin, aile kurmanın bireysel faydaları yanında birçok toplumsal faydası da vardır. Aile, cemiyetin en küçük yapı taşıdır. En kuvvetli milletler, ailenin sağlam manevî temeller üzerine kurulduğu toplumlardır. Bu bakımdan aile, cemiyetin üssü'l-esası sayılmaktadır.²⁰ Aile, toplumun hem maddî hem de manevî yönden yükselmesi için gereklidir. İnsan, hayatında ilk bilgileri farkında olmaksızın hep ailesi yanında öğrenir. Aile içinde öğrenilenler ise ne kitaptan ne de okuldan öğrenilebilir. Aile olmaksızın insan için bu dünyada terakki kabil değildir.²¹ Toplum

¹⁶ Ahmet Mithat, *Peder Olmak Sanatı*, s. 91-93.

¹⁷ Melekzade Fuad, s. 84-85; Mustafa Zihni, *Mikyasü'l-ahlâk*, İstanbul 1315, s. 87.

¹⁸ Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye (Mekâtib-i İbtidaiye İkinci Sınıflar İçin)*, s. 3-8.

¹⁹ Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye*, Dersaadet 1326, s. 51.

²⁰ Hüseyin Remzi Miralay, *Ahlâk-ı Hamidi*, İstanbul 1310, s. 57; Paul Doumer, *Oğullarına Terbiye-i Ahlâkiyye Siyasiye ve İçtimaiye*, çev. Cemal Fazıl, Dersaadet 1325, s. 141-142; Muslihiddin Adil, s. 89.

²¹ Hüseyin Kadri, *Mehâsin-i Hayat*, Mısır 1327, s. 25; Ali Kemal, s. 258-259.

ayakta tutan ana etken aile olduğu gibi, aileyi ayakta tutan ana etken ise muhabbetir. Muhabbet, hem aileyi oluşturur hem de ailenin devamını sağlar. Ailenin yüklenmiş olduğu ağır vazife muhabbetle hafifler ve kolaylaşır.²²

2. Evlilik ve Aile Kurmanın Amacı

Osmanlı ahlâkçıları evlilikten asıl maksadın çocuk yetiştirmek ve neslin devamına hizmet etmek olduğu konusunda fikir birliği içindedirler.²³ Mehmet Hilmi, ailenin çocuk manasına gelen “iyâl” kelimesinden meydana gelmesinin esasen, ailenin kuruluş amacını da gösterdiğini belirtir.²⁴ Ahmet Mithat ise gençlerin evlenmeden önce birbirlerine “Ah seni ne kadar seviyorum. Hakikaten çıldırasıya seviyorum. Ahir ömrüme kadar da böyle seveceğim. Ömrümün son gününde de sana muhabbetim ilk sevdiğim günkü kadar olacaktır. Hayat-ı câvid (ebedi) ile yaşasam ve o hayat-ı câvidi hep sana perestişte (şiddetli sevgi) geçirsem yine seni sevip sana perestisten usanmayacağım. Gözüm seni görmekten, zihnim seni düşünmekten, gönlüm seni sevmekten başka bir şey ile iştigal etmeyecek” gibi güzel sözler söyleseler de evliliklerinden birkaç sene sonra evlat sahibi olamazlarsa karı-kocayı üzüntü bastığına dikkat çekerek evliliğin asıl sebebinin evlat sahibi olmak ve güzel evlat yetiştirmek olduğunu ifade eder.²⁵ Melekzade Fuad, bazı kimseler çocuk sahibi olmakla ailenin rahatının kaçacağını ifade etseler de, ailenin çocuk sahibi olmakla mesrûr olacağını belirtir. Çünkü ona göre, aile içinde muhabbeti ve saadeti tesis eden çocuktur. Çocuğun doğması, çocuğa bakılması, onunla oynanması aile için lezzetine doyum olmaz bir duygu ve mutluluk kaynağıdır.²⁶

Aile kurmanın amaçlarından birisi de insanın mutluluğudur. Aile, insanın mutluluğunu sağlayan önemli bir vesiledir. Ahmet Mithat bu konuda, “Bekârlık mı evlilik mi? Bekârlık sultanlık mı?” sorularına “Bir zarifin demiş olduğu gibi vakıa “aile” ile “gâile” (dert, sıkıntı) arasında harften ibaret fark var ise de, acaba ailenin gâilesi bir bekârın gâilesinden

²² Paul Doumer, s. 154.

²³ Ali Seydi, *Ahlâk-ı Dinî*, Dersaadet 1329, s. 42-43; Melekzade Fuad, s. 45-46, 84-85; Ebu'l-Muammer Fuad, s. 89-91; Paul Doumer, s. 175-177.

²⁴ Mehmet Hilmi, *Mir'ât-ı Vezâif-i İnsaniye*, İstanbul 1327, s. 26.

²⁵ Ahmet Mithat, *Peder Olmak Sanatı*, s. 31-32.

²⁶ Melekzade Fuad, s. 45-46.

ziyade midir? Bu gâileye mukabil ailenin temin ettiği saadet bekârlık âleminde dahi hakikaten var mıdır?" şeklinde cevap vererek insanın saadeti konusunda ailenin önemine dikkat çeker.²⁷

Aile, muhabbet ve faziletlerin kaynağı konumundadır. Ahmet Hamdi Akseki ve Ömer Lütfi aile saadetini iki şeye bağlamaktadırlar. Bunlardan ilki ailenin manevi surette ıslahı yani terbiyesidir. Evin reisi konumunda bulunan erkeğin ailesinin manevî ve ahlâkî terbiyesi için iki şeyi yerine getirmesi gerekir. Bunlardan birincisi eşini aileye ait işlerde kendisine ortak kabul ederek ikramı evinden eksik etmemesi, ikincisi ise yarım kendisi gibi aile kuracak evlatlarının topluma yararlı veya zararlı olmasının, alacağı terbiyeye göre olacağını, aile mensuplarından birisinin işleyeceği bir fenalıkta aile babasının da sorumluluğunun bulunacağını düşünerek ona göre çalışmasıdır. Aile saadetinin ikinci faktörü ise, ailenin maddî şekilde ıslahı, yani maddî yönden ihtiyaçlarının karşılanmasıdır. İnsan, aç susuz kaldığında manevî terbiyesine gayret etmek şöyle dursun, bunu hatırına bile getirmeye vakit bulamaz.²⁸

Ailenin manevi yönden ıslahı yani terbiyesi toplumun gelişmesi için çok önemlidir. Mehmet Hilmi bu konuda, ailedeki ahlâkî yapının toplumun gelişmesinde önemli olduğunu ifade ederek Osmanlı'nın son dönemlerindeki geri kalmışlığın sebebinin aile içinde İslami hayat tarzının muhafaza edilmemesi olduğunu söyler.²⁹

İnsanın mutluluğu için önemli faktörlerden birisi olan ailenin sapaşlam ayakta durması, aile bireylerinin birbirlerine karşı olan görev ve sorumluluklarını sevgi ve muhabbet ile yerine getirmesine bağlıdır. Aile bireyleri arasındaki bu birliktelik aynı zamanda aileyi ayakta tutan bir direk gibidir. İnsanlar arasındaki birliktelik bir ömür boyu sürmektedir. Hayvanlar âleminde dişi kuş, yavruları daha yumurtadan çıkmadan onları koruyup gözettiği gibi yumurtadan çıktıktan sonra da onları korur ve gözetir. Erkek kuş da dışarıdan yavrularının yemesi için yiyecek getirir. Yavrular büyüyüp kendilerine bakacak duruma geldiklerinde ise artık yuvadan, gelmemek üzere uçup giderler. Ancak insanların oluşturduğu ailenin, kuş ailesinden farkı vardır. Anne-baba-çocuklar arasındaki

²⁷ Ahmet Mithat, *Peder Olmak Sanatı*, s. 15-16.

²⁸ Ahmet Hamdi Akseki, *Ahlâk Dersleri*, İstanbul 1968, s. 197-198; Ömer Lütfi, *en-Namusü'l-akvem li-saadeti'l-ümem*, İstanbul 1340, s. 110-112.

²⁹ Mehmet Hilmi, *Mir'ât-ı Vezâif-i İnsaniyye*, s. 31-32.

ilişki ve birliktelik son nefese kadar devam eder. Ebeveynin evladına şefkat ve merhameti, evladın da ebeveynine hürmet ve itaati, bu muhabbet ve birlikteliğin temelini oluşturur.³⁰ Ahmet Mithat, aile bireyleri arasında sevgi ve muhabbetin var olmasını, aile bireylerinin birbirlerine karşı ilgi göstermelerine ve sorumluluklarını yerine getirmelerine bağlar. O, çocuğun anne-babasına karşı gösterdiği sevginin sebeplerini şu şekilde ifade eder:

“Anne-baba hiç şüphesiz evlatlarını canlarından çok severler. Aynı şekilde evlatlarının da onları sevmesi için çaba göstermelidirler. Şöyle ki, çocuklara “Anneni mi çok seviyorsun babanı mı çok seviyorsun?” şeklinde meşhur olan bir soru vardır. Çocuk kendisine kim bakar ise onu daha çok sever. Çocuk ilk doğumunda kimin memesini emiyor ise onu gördüğü zaman çırpırır. İnsan memesi emmeyip emzik ile büyümekte ise emziği vereni ve daha doğrusu asıl emziğe doğru çırpırır. Söz söylemeye ve ahvâli temyiz etmeye başladığı zaman kendisi ile kim çok musâhabe eder ve onu kim daha çok eğlendirirse onun hakkındaki muhabbeti artar. En ziyade ona sokulur, ona sevgi besler.”³¹

Ailenin mutluluğu için Hüseyin Hüsnü'nün dile getirdikleri ise diğer Osmanlı ahlâkçılarından farklıdır. Hüseyin Hüsnü, ailenin mesut ve bahtiyar olması için yeni evlenen çiftlerin, anne-babalarından ayrı bir evde yaşam sürmeleri gerektiğini ileri sürer. Gelin ve kaynananın aynı evde olduğu bir hayat tarzını eleştirir. Bu şekilde bir hayat ile gençlerin hayatı öğrenmelerinin mümkün olmadığını belirtir. Yeni evlenen çiftlerin anne-baba ile aynı çatı altında bulunmasını çoğalmak amacıyla çiftleştirilen kanarya kuşlarına benzeten H. Hüsnü, böylesi bir ailenin, kuruluş amacından uzaklaştığını ifade eder.³² Bu konuda Hüseyin Remzi, kişinin saadetinin kendi hanesinde olduğunu belirterek, eskilerin “Hanem içinde ailem ile bulunmak, evlatlarımı yetiştirmek ile meşgul olmak bir nimet-i uzmâdır. Evlatlarımı severek, der-ağuş ederek bir kerecik öpmek bana yedi iklimi dolaşmaktan hayırlı gelir” dediğini aktarır.³³ Osmanlı ahlâkçılarının bu görüşleri bir bakıma gelin-kaynana çekişmelerinin de çözümü gibidir. Bu bakımdan evlilikte sağlık, yaşlılık gibi bakılmayı gerektiren

³⁰ Hüseyin Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürus-u Ahlâk*, İstanbul 1315, s. 23.

³¹ Ahmet Mithat, *Peder Olmak Sanatı*, s. 180.

³² Hüseyin Hüsnü, *Rehber-i Hayat, Evkâf-ı İslamiye Matbaası 1335*, s. 28–29.

³³ Hüseyin Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürus-u Ahlâk*, s. 156.

özel durumlar yoksa evlenen gençlere ayrı evde yaşama imkân ve fırsatı verilmelidir. Bununla beraber yeni evli çiftler de ebeveynlerine karşı anlamlı, saygın, süreklilik arz eden bir ilişki kurarak yaşamın nimet ve külfetlerini beraberce kucaklamalıdır.³⁴

Osmanlı ahlâkçalarına göre, ailenin devam ve mutluluğunu sağlayan diğer bir faktör de aileyi meydana getiren bireylerin birbirlerine karşı olan görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirmesidir. Şimdi bu görevleri ve sorumlulukları ele alalım.

3. Aile Bireylerinin Birbirlerine Karşı Görevleri ve Sorumlulukları

Aile bireylerinin birbirlerine karşı olan bu sorumluluklarını, “eşlerin birbirlerine karşı görevleri ve sorumlulukları, anne-babanın evladına karşı görevleri ve sorumlulukları, evladın anne-babasına karşı görevleri ve sorumlulukları ve kardeşlerin birbirlerine karşı görevleri ve sorumlulukları” başlıkları altında ele alabiliriz.

3.1 Eşlerin Birbirlerine Karşı Görevleri ve Sorumlulukları

Ailenin temeli olan karı-koca birbirlerini tamamlayan bir can gibidir. Sağlık-hastalık, fakirlik-zenginlik, saadet-sıkıntı zamanlarında birbirlerine destek olmalı, birbirlerine güvenmelidirler. Karı-koca, küçük büyük her konuda bu esaslara dikkat ederlerse hayattaki pek çok güçlüğü kolaylıkla aşabilirler. Eşler nasıl evlendikleri zaman birbirlerinin kusurlarına bakmamışlarsa, aynı şekilde evlendikten sonra da birbirlerinin kusurlarına bakmamalı ve birbirlerine karşı sorumluluklarını yerine getirmelidirler.³⁵

Eşlerin birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarını Mehmet Said ve Ali Seydi, iki kısımda ele almışlardır. Onlara göre bu sorumluluklar, müstakil ve müşterek sorumluluklar olarak ikiye ayrılır. Müstakil sorumluluklar kocanın karısına karşı sorumlulukları ve kadının kocasına karşı sorumluluklarını ihtiva ederken, müşterek sorumluluklar ise karı-kocanın ikisinin birden mükellef oldukları sorumluluklardır.³⁶

Osmanlı ahlâkçıları müşterek sorumlulukları sadakat, güven, hürmet ve yardımlaşma olarak zikrederler. Sadakat, eşlerin birbirlerine

³⁴ Şefik Sevim, *Çocuk Eğitimi ve Aile*, İstanbul 2006, s. 183.

³⁵ Necib Asım, *Ev Kızı*, İstanbul 1307, s. 39-40.

³⁶ M. Said, *Ma'kes-i Fazilet*, s.73-75; Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye*, s. 55.

karşı ilk görevi olarak sayılmakta ve evliliğin esası olarak kabul edilmektedir.³⁷ M. Adil, evlilikte saadetin ancak sadakatle sağlanabileceğini, eşlerin birbirine güvenmemesinin ise saadeti yok edeceğini ileri sürer.³⁸

Eşlerin birbirlerine karşı ikinci görevi ise güvendir. A. Şeref, ev işlerine ait konuları eşlerin birbirleri ile paylaşıp, bu konuda birbirlerine güven duymalarının aileye büyük bir kuvvet kazandırdığını ifade eder. Ona göre, birbirinden emin olmayan eşlerin arasındaki ilişki hakiki bir birliklilik değildir.³⁹ Eşler arasındaki bu güven duygusu, muhabbeti de beraberinde getirmektedir. Muhabbet de eşler arasında mutluluğun önemli şartlarından biridir. Eşler birbirlerine muhabbet duyup birbirlerinin zararsız olan kusurlarına aldırış etmemelidir. Eşler arasında emniyet ve muhabbet kalktığında ise artık eşler birbirlerinin kabahatlerini bulmaya çalışır ki bu aile içinde huzursuzluğa neden olur.⁴⁰

Eşler arasındaki muhabbeti artıran vasıtalarından birisi eşlerin birbirleri ile şakalaşmalarıdır. Bu konuda Hz. Peygamber (sav)'in Hz. Aişe (ra) annemizle şakalaşmalarını örnek gösteren Ali Seydi, şakalaşmanın aile içindeki muhabbeti artırıcı etkisine dikkat çeker.⁴¹ Bu yüzden eşler en samimi ve içten muhabbetlerini, en latif sözlerini birbirlerine söyleyip birbirlerinin sevinç ve kederlerine ortak olmadırlar.⁴² Muhabbet, çiftlerin aralarındaki ilişkinin geleceğini etkileyeceğinden eşler, aralarındaki samimi muhabbetin devamına dikkat etmelidirler.⁴³

Müşterek görevlerin üçüncüsü ise hürmettir. Eşler birbirlerine karşı hürmetkâr ve hatırşinas olmalı, birbirlerine haksız yere bağırıp çağır-mamalı ve kötü muamelede bulunmamalıdırlar. Çok gerekli ise güzelce nasihat etmelidirler.⁴⁴ Muslihiddin Adil, eşler arasında tam bir eşitlik olması gerektiğini belirtir. Ona göre, karşılıklı hürmet eşleri birbirlerine yaklaştırarak birbirlerinin kıymetini daha iyi takdir etmesini, birbirlerine

³⁷ Aleksi Bertyan, *Mebâdi-i Felsefe-i İlmiyye ve Felsefe-i Ahlâkiyye*, II, çev. Salih Zeki, İstanbul 1333, s. 193-194.

³⁸ Muslihiddin Adil, s. 90-92.

³⁹ Abdurrahman Şeref, s. 84.

⁴⁰ Mehmet Said, *Vezâifü'l-inâs*, İstanbul 1311, s. 14; Ebu'l-Muammer Fuad, s. 95.

⁴¹ Ali Seydi, *Ahlâk-ı Dinî*, s. 45-46.

⁴² Ali İrfan Eğriboz, *Mufassal Ahlâk-ı Mederî*, İstanbul 1328-1329, s. 262-263.

⁴³ Hüseyin Hüsnü, *Fihrist-i Ahlâk*, İstanbul 1312, s. 25.

⁴⁴ Abdurrahman Şeref, s. 84-85.

karşı daha şefkatle bakmasını sağlar.⁴⁵ Ebu'l Muammer, eşlerin birbirlerine karşı "sen" yerine "siz" demeleri ve birbirlerine güzel davranmaktan asla vazgeçmemeleri gerektiğini bildirir.⁴⁶ Aile bireylerinin birbirlerine karşı bu şekilde davranmaları ve yapıcı yaklaşımları, bazı aile bireyleri tarafından yapılabilecek hata ve yanlışların ön yargısız bir şekilde değerlendirilip düzeltilmesini sağlayacaktır.⁴⁷

Müşterek görevlerin sonuncusu ise yardımlaşmadır. Eşlerin birbirleri ile yardımlaşması, evliliğin maksatlarından birisidir. Nikâh ile iki taraf kötü günlerde birlikte olmak üzere birbirlerine söz vermişlerdir. Abdurrahman Şeref eşi hasta iken onu terk eden erkeğin namert hükmünde sayıldığını belirtir.⁴⁸ Eşler, bu dünyanın zorluklarına birlikte göğüs germeye mecburdurlar. Bu dünyada erkeğin ve kadının daha yatkın olduğu işler vardır. Bu sebepten, eşler hayatın getirmiş olduğu zorlukları kendi aralarında yardımlaşarak gidermelidirler.⁴⁹

Eşlerin müşterek görevlerinden sonra, şimdi de eşlerin birbirlerine karşı bireysel olarak yükümlü oldukları görev ve sorumluluklarına geçebiliriz.

3.1.1 Erkeğin Eşine Karşı Görevleri ve Sorumlulukları

Erkeğin eşine karşı görev ve sorumluluklarının başında eşinin gücü ölçüsünde giyecek, yiyecek gibi tabii ihtiyaçlarını karşılaması gelmektedir. Bunun dışında eşinin namusunu muhafaza etmek, ona güzel muamelede bulunmak, eşine karşı şefkat göstermek erkeğin en önemli sorumluluklarındandır. Çünkü insan eşiyle ne kadar güzel geçinirse o kadar rahat etmiş olur. Bu konuda Hz. Peygamber (sav) "*Sizin hayrımız, ehliniz için hayırlı olandır*"⁵⁰ buyurmuşlardır.⁵¹

Kadınların dünyevi ihtiyaçlarını temin etmek kocanın ilk görevlerinden biri olduğu gibi, erkeğin eşine dinî bilgileri öğretmesi ve din hu-

⁴⁵ Muslihiddin Adil, s. 90-92.

⁴⁶ Ebu'l-Muammer Fuad, s. 96.

⁴⁷ Rıza Ramazanî, *İslam'da Aile Hukuku ve Ahlâkı*, İstanbul 2010, s. 104.

⁴⁸ Abdurrahman Şeref, s. 86.

⁴⁹ Muslihiddin Adil, s. 90-92.

⁵⁰ İbn Mace, Nikah 50; Tirmizî, Menâkıb 85

⁵¹ Ahmet Nazif, *Ahlâk-ı Diniye ve Vezâif-i İslâmiye*, İstanbul 1331, s. 22-23; Mehmet Said, *Ma'kes-i Fazilet*, s. 73-75; Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye (Devre-i Ülä 1. Sınıflar İçin)*, İstanbul 1332, s. 91; Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye*, s. 55; Mehmet Said, *Vezâifü'l-inâs*, s. 14, 20.

susunda eşini bilgilendirmesi de başlıca görevlerindedir.⁵² Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus "Ey iman edenler! Siz kendinizi ve ehlinizi ateşten koruyunuz"⁵³ şeklinde bildirilmiştir.

Erkeğin eşine karşı diğer görevleri ise şu şekilde bildirilmektedir: Bütün ihtiyaçlarını temin etmek, ona güzel sözlerle hitap etmek, hanımı ile yeri geldiğinde şakalaşmak, camiye gitmek istediğinde müsaade etmek, ev işlerinde yardımcı olmak, yapılan yemeğin noksanından bahsederek hatırını kırmamak, ona karşı hayrı tavsiye edip iyi davranmak.⁵⁴ Abdullah Şevket özellikle bu son maddeye dikkat çekerek, kocasına karşı kendisini lisan ile savunmaktan başka bir imkânı olmayan kadınlara karşı iyi davranmanın önemine dikkat çeker.⁵⁵ Bunlara ek olarak Mehmet Said, erkeğin ev işlerini hanımına bırakmamasını, eşinin akrabalarına karşı hürmet göstermesini tavsiye eder.⁵⁶ Hadis kaynaklarında Hz. Peygamber (sav)'in de zaman zaman ev işlerine yardımcı olduğuna dair rivayetler görmekteyiz. Ev işlerinde erkeğin eşine yardımcı olması, aile içi muhabbetin devamı açısından büyük önem taşır.⁵⁷

Erkeğin eşine karşı görevlerini sayan ahlâkçılardan Mehmet Faik, erkeğin mutluluğu ailesi içinde bulması gerektiğini ifade eder. Ona göre, aile reisi olan erkek dışarıda ne kadar canı sıkılırsa sıkılsın, bu halini evine taşımamalı, hıncını ailesinden çıkartmamalıdır. Bunun eşine ve çocuklarına karşı büyük bir insafsızlık ve haksızlık olacağını belirten Mehmet Faik, erkeğin eşine ara sıra da olsa küçük hediyeler alarak onun gönlünü hoş tutmasını tavsiye etmektedir.⁵⁸

Erkeğin eşine karşı görevlerini sayanlardan biri de Ahmet Mithat'tır. Evine ve çocuklarına bağlı, onlarla ilgilenen bir erkeği gerçek bir "kahraman" olarak gösteren Ahmet Mithat, erkeğin evlendikten sonra

⁵² Osmanlı ahlâkçılarının bir nevi kadının eğitim görevini kocasına yüklemeleri, o dönemde kadınların eğitim durumu hakkında da bilgi vermektedir. Kocanın hanımına karşı böyle bir görevi olması genel manada kadınların erkeklere oranla eğitimsiz olduklarını göstermektedir.

⁵³ Tahrîm Suresi 66/6.

⁵⁴ Sufizade Seyyid Hulusi, *Mecmâ'u'l-adab*, çev. Naim Erdoğan, Saadet Yayınevi İstanbul s. 262-269.

⁵⁵ Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dinî*, s. 351-354.

⁵⁶ Mehmet Said, *Ma'kes-i Fazilet*, s. 69.

⁵⁷ Celal Yeniçeri, *Hukukî-Ahlâkî-Felsefî Boyutları ve Güncelî İle İslam Ailesi ve Ev İdaresi*, İstanbul 2009, s. 79-80.

⁵⁸ Mehmet Faik, *Saadet-i Aile*, İstanbul 1316, s. 33-36.

bekârlık alışkanlıklarını bırakmasını, haftanın en az beş gecesini evinde eşi ve çocukları ile geçirmesini, en fazla iki gecesini ise hanımından izin almak kaydı ile arkadaşları ile dışarıda geçirebileceğini söyler. Ahmet Mithat, kocanın bütün vaktini dışarıda geçirmesi durumunda, evlenmeden önce birçok alanda kendisini geliştiren hanımının bu yöndeki müte-sebatının boşa gideceğini belirtir. Ona göre kocanın dışarı çıkacağı gecelerde eşi ve çocukları ile dışarı çıkması onun şanındandır.⁵⁹

3.1.2 Kadının Eşine Karşı Görevleri ve Sorumlulukları

Aile içindeki mutluluğun sebepleri araştırıldığında bunun en büyük sebebinin eşlerin birbirlerine karşı sorumluluklarını hakıyla yerine getirmeleri olduğu görülür.⁶⁰ Yukarıda zikredildiği üzere erkeğin eşine karşı bir takım görevleri olduğu gibi, kadının da eşine karşı bir takım sorumlulukları vardır.

Kadının eşine karşı ilk görevi, ona hürmet ve itaat etmek, kocasının namus ve haysiyetine dokunacak her türlü hareketten sakınmak ve eşinin sözünden çıkmamasıdır.⁶¹ Kur'ân-ı Kerîm'de de iyi kadınlar kocalarına itaat edip, kocalarının namusunu koruyanlar olarak tavsif edilmektedir.⁶² Mehmet Said ve Nazif Süruri, bu görevlere kocasının getirdiklerine kanaat etmek, kocasına göre yemek ve uyku vakitlerini ayarlamak, kocasının eşyalarını korumak, kocasının kendisine vermiş olduğu sırrı ifşa etmemek, kocasının sevinçli olduğu zaman kederli, kederli olduğu zaman sevinçli olmamak ve evinin işlerini güzelce sürdürmek gibi ikinci derecede sayılabilecek görevleri de ekler.⁶³

Mehmet Said'in ilave olarak belirttiği ev işleri ile ilgili hususların, kadının eşine karşı görevlerinden olmasına diğer Osmanlı ahlâkçıları da temas etmişlerdir. Abdurrahman Şeref, bu konuda kadının aslı görevinin evinin idaresi olduğunu ifade eder. Ona göre, erkek para kazanırken

⁵⁹ Ahmet Mithat, *Peder Olmak Sanatı*, s.133-145.

⁶⁰ Muallim Naci, *Mekteb-i Edeb*, İstanbul 1303, II/ 142-144.

⁶¹ Ahmet Nazif, *Ahlâk-ı Diniye ve Vezâif-i İslâmiye*, s. 24; Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye*, s. 55; Ali Seydi, *Ahlâk-ı Dinî*, s. 47; Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye (Devre-i Ülä 1. Sınıflar İçin)*, s. 91; Mehmet Said, *Ma'kes-i Fazilet*, s.73-75; Mehmet Said, *Ahlâk-ı Hamide*, İstanbul 1297, s.69.

⁶² Nisâ Suresi, 4/34.

⁶³ Mehmet Said, *Vezâifü'l-inâs*, s. 6-9; Nazif Süruri, *Terbiye-i İslamiyye*, Dersaadet 1326 s. 31-35.

kadının görevi ise bu parayı tasarruf ve idare etmektir.⁶⁴ Ali İrfan, kadının ev işleriyle meşgul olmasını hem eş hem de anne olmasına bağlar.⁶⁵

Osmanlı ahlâkçılarının kadının görevleri hususunda değindikleri diğer bir konu, sevgi ve muhabbettir. Kadın, eşine karşı son derece sevgi ve muhabbet beslemelidir. Bu sayede dünya hayatında karşılaşılabilecekleri zorlukların üstünden gelmek karı-koca adına kolaylaşacaktır. Kadın, kocasına her konuda yardım etmeli, kocasının teşebbüslerinde onu cesaretlendirmek ve destek olmak için çaba sarf etmelidir.⁶⁶ Kadın, kocasına karşı daima nazik olup bütün işlerinde eşine karşı şefkat, hilim ve güler yüzle muamele ederek kalbini kazanmalıdır.⁶⁷

Osmanlı ahlâkçıları, kadının eşine karşı görevlerini zikrederken, erkeklerin de kadınlara yumuşak davranmaları gerektiğini belirtirler. M. Said, erkeklerin kadınlardan ev işleri ve çocukların terbiyesi dışında bir şey beklemeye hakları olmadığını zikrederken,⁶⁸ Nazif Süruri ise Hz. Peygamber (sav)'in "*Sizden en kâmil mümin olanınız ahlâken en güzel olanınız ve yine en hayırlınız eşine hayırlı olandır*"⁶⁹ buyurdıklarını bildirir.⁷⁰

Ebu'l Muammer, kadının eşine karşı son derece hürmetkâr olması gerektiğinin altını çizer. Ona göre, kocası bazen münasebetsizliklerde bulunsa bile kadın, kocasına hürmetten dışarı çıkmamalı ve herkesin yanında olmamak şartı ile onunla uygun bir şekilde konuşarak yumuşak davranmalıdır. Çünkü kadın üzerinde kocasının çok büyük hakkı vardır. Örneğin, eşinin izni olmaksızın bir kadının komşusunu hatta babasının evini ziyaret etmesi bile doğru görülmemiştir.⁷¹ Erkeğin eşinin üzerine pek çok hakkı olduğunu Mehmet Said, Hz. Peygamber (sav)'in "*Bir kadın, beş vakit namazını kılar, Ramazan orucunu tutar, ırzını hıfzeder ve zevcine itaat eyler ise, Rabbinin cennetine girer*"⁷² hadisi ile delillendirir.⁷³

⁶⁴ Abdurrahman Şeref, s. 87–88.

⁶⁵ Eğribozî, *Mufassal Ahlâk-ı Medemî*, s. 265.

⁶⁶ Keçecizade Ş. bint Macid, *Kendini Zevcine Sevdirmek Sanatı*, Dersaadet 1321, s. 6, 20.

⁶⁷ Nazım, *İslam Hanımları ve Âlem-i İslamiyette Hayat-ı Aile*, İstanbul 1900, s. 20; Sufizade Seyyid Hulusi, s. 270–271.

⁶⁸ Mehmet Said, *Ma'kes-i Fazilet*, s.72.

⁶⁹ Tirmizi, *Kitabu'r-ırdâ* 11.

⁷⁰ Nazif Süruri, s. 31–35.

⁷¹ Ebu'l-Muammer Fuad, s. 98.

⁷² Buhari, *Miskat*, 2:202

⁷³ Mehmet Said, *Vezâifü'l-inâs*, s. 41–42.

3.2 Anne-Babanın Evladına Karşı Görevleri ve Sorumlulukları

Evlenmenin, aile kurmanın en önemli amacı evlat yetiştirmektir. Anne-babalar evlat yetiştirirken onların kendilerine Allah'ın bir lutfu ve emaneti olduğunu unutmamalıdır. Evlatların kendilerine bir emanet olmasından dolayı ebeveynin çocuklarına karşı sorumlu olduğu bir takım görevleri vardır. İslam'ın bu husustaki emri anne-babanın evlatlarını himaye, hüsn-i talim ve terbiye merkezindedir. Cenâb-ı Hakk, Kurân-ı Kerîm'de "Kendinizi ve ailenizi, yakıtı insanlar ve taşlar olan ateşten koruyun"⁷⁴ emrederken, Hz. Peygamber (sav) de, "Ebeveynin evladı üzerinde hukuku vardır, evlat ebeveyne vedia'dır. Vedia-ı Rabbanî olan evladın, hüsn-i terbiyelerine, sıhhat ve afiyet-i vücudlarına, su-i ahlâktan muhafazalarına bakmak vazifedir, bakılmazsa günah olur." buyurmaktadır.⁷⁵ Bu bakımdan çocuğun bu dünyada yapıp ettiklerinin, anne-babası üzerinde sadece bu dünyada değil, ahirette de etkisi olduğunu anlıyoruz. Bu yüzden anne-baba çocuklarını semeresini ahirette görecekları değerli bir sermaye veya sonucunu ahirette alacakları bir imtihan gibi görmelidirler. Allah Teâla, Kurân-ı Kerîm'de malların ve çocukların insanlar için birer imtihan sebebi olduğunu bildirmektedir.⁷⁶

Anne-babanın evlatları ile ilgili sorumlulukları, evlatları daha doğmadan başlamaktadır. Ebeveynin daha çocuk doğmadan önce çocuğa nasıl bakılacağını araştırıp öğrenmesi gerekir. Bu konuda anne-baba ulaşabileceği kadar eseri okumakla beraber, tecrübe sahibi olanların tecrübelerini de sormalıdır. Bu sayede anne-baba evlatlarının doğumu ile beraber şaşkınlığa uğrayıp acemilik çekmez.⁷⁷

Osmanlı ahlâkçıları ana-babanın evladına karşı olan görevlerini zikrederken bazı farklılıklar gösterebilir de güzel bir isim koymak, süt emzirmek gibi görevleri en başta zikretmişlerdir. Osmanlı ahlâkçılarının söylemiş oldukları diğer görevler ise, çocukların iâşesi, himayesi, sağlıklarının korunmasına dikkat edilmesi⁷⁸, onlara karşı güzel muamele edil-

⁷⁴ Tahrîm Suresi, 66/6.

⁷⁵ Nazîf Sürûri, s. 22-24.

⁷⁶ Enfâl Suresi 8 / 27-28.

⁷⁷ Ahmet Mithat, *Peder Olmak Sanatı*, s. 162-163.

⁷⁸ Mehmet Said, *Vezâifü'l-inâs*, s. 6-9; Ahmet Mithat, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*, İstanbul 1317, s. 20; Hasan Hüsnü, *Hulasa-ı Medeniyet-i İslamiyye*, Dersaadet 1304, s. 13; Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, s. 189.

mesi, bir sanat öğretilmesi⁷⁹, uygun yaşa geldiklerinde evlendirilmesi yanında⁸⁰ onlara İslamiyet'in âdabını, dinin akaidini öğretmek, farz olan ibadetlerin yerine getirilmesine alıştırmak, haram şeylerin zararlarını anlatmak, dine karşı muhabbet duymalarını sağlamaktır.⁸¹

Ebeveynin ilk görevinin evladı doğduğunda ona güzel bir isim vermek olduğunu belirtmiştik. Anne-babanın, evliliğin temel amacı olan evlatları dünyaya geldiğinde Cenâb-ı Hakk'a şükredip, dünyaya gelen çocuklarına güzel bir isim koymasına gerekir.⁸² Ebeveynin çocuğuna koymuş olduğu isim, hem dünya hem de ahirette geçerlidir. Hz. Peygamber (sav) bu konuda, "*Evladın anne-babası üzerindeki hakları güzel bir isim koymak ve güzel bir edeptir*"⁸³ buyurmuşlardır.⁸⁴ Hangi dilde olursa olsun, çocuğa verilecek isim onun yetiştiği toplumda ve bulunduğu kültür çevresinde alay konusu yapılmayacak ve onu küçük düşürmeyecek isimlerden olmalıdır.⁸⁵ Gerçekten de günlük hayatımızda karşılaştığımız insanlara dikkat ettiğimizde, kendilerine konulan isimlerin karakterlerini etkilediğini görürüz. Konulan isim, karakter ve şahsiyet oluşumunu olumlu yönde etkiler. İsmi sahibi, fitrî bir temayül ile isminin manasına ve ismini taşıdığı peygambere veya tanınmış şahsa yakınlık duyacak, onunla kendisi arasında paylaşacağı ortak bir payda, bir takım özellikler arayacaktır.⁸⁶ Hz. Peygamber (sav), güzel isim koymanın önemini şöyle açıklar: "*Sizler kıyamet günü isimlerinizle ve babalarınızın isimleriyle çağrılacaksınız. Öyleyse isimlerinizi güzel koyun.*"⁸⁷

Ebeveynin evlatlarına karşı ikinci görevi ise, doğduklarında kendi ihtiyaçlarını gideremeyen bu emanetlere güzel bir şekilde bakıp helalinden emzirelmelerini sağlamaktır. Kur'an-ı Kerim'de de çocuğun süten

⁷⁹ Sufzade Seyyid Hulusi, s. 254-256.

⁸⁰ Mehmet Said, Ma'kes-i Fazilet, s. 77; Hüseyin Hüsnü, Fihrist-i Ahlâk, s. 25-26.

⁸¹ Ahmet Nazif, Ahlâk-ı Diniye ve Vezâif-i İslâmiye, s. 28-29; Mehmed Raif Efendi, Makâsıd-ı t-talibin, çev. Abdülkadir Dedeoğlu, Osmanlı Yayınevi İstanbul, s. 211.

⁸² Ahmet Rifat, Bergüzar, s. 42-43.

⁸³ İbn Mâce, Edeb 3.

⁸⁴ Mehmet Tevfik, Meziyyetü'l-İslâmiyye, Dersaadet 1306, s. 44.

⁸⁵ Muammer Yakışır, Ebeveyn ve Evlat İlişkisi Üzerine, Konya tarihsiz, s. 29; Şefik Sevim, s. 182.

⁸⁶ Cemal Ağırman, "Ad Koyma ve Hz. Peygamber'in İsimlere Karşı Tutumu", Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sivas 1998, s. 123-143.

⁸⁷ Ebu Davud, Edeb 69.

kesilmesinin iki yıl içinde olduğu belirtilmektedir.⁸⁸ Anne eğer çocuğunu emzirecek durumda olduğu halde emzirmese, annelik görevinde eksiklik yapmış kabul edilir.⁸⁹Bu konuda baba –eğer annesi emzirecek durumda değilse- çocuğunun sütannesinin mutedil bir mizaç ve güzel ahlâka sahip helal lokma yiyen birisi olmasına dikkat etmelidir.⁹⁰

Çocuklar büyüyüp kendi ihtiyaçlarını giderinceye kadar anne ya da anne makamında birisinin koruma ve bakımına muhtaçtırlar. Anneler yavrularının bakımını severek yerine getirirler. Bu bakım sırasında ilk görevleri yavrularını emzirmektir. Bu görev yavrusunun ihtiyacına göre iki yıl kadar sürebilir. Bundan sonra da annenin görevi bitmez daha uzun yıllar evladını himaye etmek suretiyle devam eder. Hatta öyle ki, yavruları kendi ihtiyaçlarını karşılayabilseler dahi annenin kanatları sanki onların üzerinde bir koruyucu olarak durur. İşte cennetin annelerin ayakları altında olmasının bir sebebi de budur.

Anne-babanın evlatlarına karşı üçüncü görevi, belki de en önemlisi onların terbiyeleridir. Her şahsın sahip olduğu iyi ve kötü ahlâkın birinci derecede sorumlusu ebeveyni olduğundan, çocuklarının talim ve terbiyelerinden anne-babaları sorumludur.⁹¹ Kur'ân-ı Kerîm'de bu husus "*Gerçekten hüsrana uğrayanlar, kıyamet günü hem kendilerini hem de ailelerini ziyana sokanlardır. Bilesiniz ki, bu apaçık hüsrandır.*" şeklinde geçmektedir.⁹² Anne-baba, çocuklarının kabiliyetli olduğu sahada tahsiline çaba göstermeli, eğer okumaya kabiliyeti yoksa da uygun bir işle meşgul olmasına yardımcı olmalıdırlar.⁹³ Başka bir deyişle anne-babalar, evlatlarını hayata hazırlamalıdırlar. Ahmet Mîthât ve Mehmet Faik bu durumu, kedinin yakalamış olduğu fareyi öldürmeyip, avcılığı öğrenmesi için yavrusuna getirip, ona avcılığı öğrenmesi için fırsat vermesine benzetmektedir. On-

⁸⁸ Lokman Suresi 31 /14.

⁸⁹ Paul Doumer, s. 181–182.

⁹⁰ Mehmet Said, *Ahlâk-ı Hamide*, s.70–71; Hüseyin Hüsnü, *Fihrist-i Ahlâk*, s. 25–26.

⁹¹ Mehmet Said, *Ma'kes-i Fazilet*, s.77; Kam, *Mebâdi-i Felsefeden İlm-i Ahlâk*, s. 104; Ahmet Mîthât, *Peder Olmak Sanatı*, s. 7–8. Terbiye konusunda M. Sadık Rifat Paşa özellikle kız evlada verilecek terbiyeyi ön plana çıkarmaktadır, M. Sadık Rifat Paşa, *Zeyl-i Risale-i Ahlâkiye*, İstanbul 1275, s. 23.

⁹² Zümer Suresi, 39 / 15.

⁹³ Hüseyin Hüsnü, *Fihrist-i Ahlâk*, s. 25–26.

lara göre, çocuğu hayata hazırlayan ilk mektebi, aile ocağı ve anne kucağıdır.⁹⁴

Ailede verilen eğitim, çocuğun eğitim ve öğretim hayatının ilk basamağını oluşturduğundan çocuğun eğitim hayatının bütününe etkileyecektir. Aile içindeki eğitim, toplumun kalkınmasını da etkileyeceğinden, anne-babanın bu görevi aynı zamanda topluma karşı olan bir görev hükmündedir.⁹⁵ Şemseddin Günaltay, ailenin bu görevini yerine getirmediğinde çocuğun hayat mücadelesine yenik başlayacağını belirtir. Ş. Günaltay'a göre, akıl ve muhakemeden ziyade içgüdü ve temayüllerin hâkim olduğu çocukluk devresinde kazanılan alışkanlıklar, kolay kolay bırakılamaz. Bu sebeple aile yuvası aynı zamanda bir fazilet mektebi olmalıdır. Çocuk burada ahlâkî faziletlerin her gün daha parlak bir numunesini görebilmelidir. Cismani, fikri ve ahlâkî terbiye konusunda aileler, mekteplerin yardımcısı olmalıdır.⁹⁶

Ailede çocuğun terbiyesinde, annenin rolü babaya göre daha fazladır. Necib Asım, bir kadının asıl vazifesinin çocuk yetiştirmek olduğunu belirtir. Bu bakımdan anne adayının bu konudaki bilgileri öğrenmesi gereklidir. Çocuk konuşmaya başladığından itibaren annesine birçok şey sorar. Valide, bütün bu suallere sabırlı ve çocuğun anlayacağı bir şekilde cevap vermeli, "Sus çocuk, canımı sıkma, kafamı kazana çevirdin" gibi sözler kullanarak çocuğun gönlünü kırmamalıdır. Anne bu konuda çocuktaki öğrenme merakını söndürmemeli ve onu öğrenmeye teşvik etmelidir. Annenin bu görevi çocuk okula başlayınca da devam eder. Çocuk okulda anlayamadığı şeyleri annesine sorabilmeli, okulda öğrendiği şeyleri annesi ile pekiştirebilmelidir. Anne gerek ev içinde gerekse dışarıda, çocuğunu örnek alabileceği kötü şeylerden uzak tutmalı, evladını güzel huylara alıştırmalı, onlara küçük yaştan itibaren hayvanlara karşı merhametli davranmayı öğretmelidir. Çünkü hayvanlara karşı eziyet eden çocuklar ileride aynı duyguyu insanlara karşı da duyabileceklerdir. Annenin çocuğunu terbiye etmesi ve onun eğitim-öğretimine yardımcı olabilmesi için annenin bu konularda bilgi sahibi olması ve sürekli kendini

⁹⁴ Ahmet Mithat, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*, s. 37–39; Mehmet Faik, *Saadet-i Aile*, s. 46–47.

⁹⁵ Ahmet Mithat, *Peder Olmak Sanatı*, s. 197–199; Ebu'l-Muammer Fuad, s. 5–6.

⁹⁶ Günaltay, s. 266–267.

geliştirmesi gereklidir.⁹⁷ Mehmet Faik, bir anne olarak kadının en birinci başarısının memleketine iyi bir evlat yetiştirmek olduğunu ifade eder.⁹⁸ Kadının en büyük sıfatının annelik olduğunu belirten Ahmet Rıza, Hz. Peygamber (sav)'in "*Cennet annelerin ayakları altındadır*"⁹⁹ hadisine atıfta bulunarak, Hz. Peygamber (sav)'in cennetin annelerin ayağı altında olduğunu söylediğini; kadınların ayakları altında demediğini belirtmiştir.¹⁰⁰

Bu hususta Osmanlı'nın kurtuluşunun sağlam bir aile yapısında olduğunu ifade eden Celal Nuri, sağlam aile yapısını kuracak kişilerin de kadınlar olacağını ifade eder. Bunun için ise zaten ekonomik hayatta olmayan kadınların eğitime dikkat edilmesi, onların gelecek nesilleri hayata hazırlayacak birer mürebbi gibi yetiştirilmesi gerektiğini belirtir. Bu bakımdan ona göre, anne ve eş olarak kadın öncelikle bir pedagoğdur. Bu yüzden de annenin, çocuğunun nasıl yetiştirilmesi gerektiğini, bu süreçte kendisine gerekli psikolojik, pedagojik ve fizyolojik bilgileri bilmesi gereklidir.¹⁰¹

Ahmet Hamdi Akseki ve Muslihiddin Adil, anne-babanın toplumu ilgilendiren bu görevinin de onun geleceğini inşa etmek olduğunu belirterek Hz. Ali (ra)'ın tavsiyelerini aktarır. Hz. Ali (ra), bu konuda ebeveynine "*Evlatlarınızı bulduğunuz zamandan gayri bir zaman için talim ediniz. Çünkü onlar sizin zamanınızdan başka bir zaman için yaratılmışlardır. Çocuğun terbiyesinde sakın kusur etme, çünkü o senin zamanının gayri bir zaman için yaratılmıştır.*" tavsiyesinde bulunmaktadır.¹⁰²

Çocuğu kabiliyetleri doğrultusunda bir sanata ya da işe yönlendirmek ve bu doğrultuda ona yardımcı olmak anne-babaların başlıca görevlerindedir.¹⁰³ Bu husus, çocuğun kabiliyetli olduğu alanda hem kısa sürede maharet sahibi olmasını, hem de kendisine ve milletine faydalı olmasını sağlayacaktır.

⁹⁷ Necib Asım, s. 42-48.

⁹⁸ Mehmet Faik, *Saadet-i Aile*, s. 80-81.

⁹⁹ Nesâî, *Cihad*, 6.

¹⁰⁰ Ahmed Rıza, *Vazife ve Mesuliyet: Kadın*, s. 43.

¹⁰¹ Celal Nuri, *Kadınlarımız*, s. 119-121.

¹⁰² Ahmet Hamdi Akseki, *İslami Derler*, Evkâf-ı İslamiye Matbaası 1339-1341, II / 238; Muslihiddin Adil, s. 93-94.

¹⁰³ Mehmet Said, *Ahlâk-ı Hamide*, s. 71.

Anne-babaların, evlatlarının kendilerine bakabilecekleri çağa kadar onlara bakmakla mükellef oldukları yukarıda belirtilmişti. Ancak bu sadece maddi anlamda geçerli değildir. Ebeveynler, evlatlarını bu çağa gelinceye kadar manevi olarak da kendi ayakları üzerinde duracak şekilde yetiştirmeli¹⁰⁴ ve kötü ahlâkı itiyat etmeden güzelce terbiyesine gayret etmelidir. Çünkü çocuğun terbiyesi kötü olursa, bu kötülük büyüdükten sonra da devam eder.¹⁰⁵ Anne-baba, çocukları kötü ahlâk ile muttasıf olsa bile onun ahlâkını düzeltmeye gayret etmelidir.¹⁰⁶ Ali Seydi, bir kişinin yapmış olduğu kötülükten anne-babasının da sorumlu olduğunu belirtir. Ona göre, evladını dinî ve ahlâkî kaidelere göre yetiştiren anne-baba, evlatlarına hem dünya hem de ahiret saadetini temin etmiş olur.¹⁰⁷ Anne-babanın evladını terbiye ederken dikkat etmesi gereken ana temalar en güzel şekilde Lokman Suresi'nde yer almaktadır. Bu surede Hz. Lokman (as) oğulcuğuna, Allah'a ortak koşmaması, anne-babasına iyi davranması, Allah'ın her şeyden haberdar olduğunu unutmaması, namazını dosdoğru kılması, iyiliği emredip kötülükten alıkoyması, musibetlere karşı sabırlı olması, kibirlenmemesi ve sesini yükseltmemesi tavsiyelerinde bulunmaktadır.¹⁰⁸

Osmanlı ahlâkçıları, anne-babanın çocuklarını terbiye ederken dikkat etmesi gereken terbiye usullerine de değinmektedirler. Ahmet Mithat, bu konuda anne-babaların ilk olarak çocuklarına hangi yaşta neyin eğitim ve öğretiminin verileceğini bilmesi için pedagoji kitaplarını okuması gerektiğini belirtir.¹⁰⁹

Mustafa Hami, anne-babanın çocuklarını terbiye ederken, gerektiğinde ceza yöntemine başvurabileceğini belirtir. Ona göre bu cezanın sebebi, anne-babanın evlatlarına karşı olan sevgisidir. Ebeveynlerin, çocuklarının bütün hatalarını görmezden gelip hoşgörü ile karşılaması onlara iyilik yaptığı manasına gelmez. Aksine çocukların yaptığı hatalara karşı ceza müessesesini harekete geçirmek, aslında anne-babanın çocuklarını önemsemediğini göstermektedir. Anne-babanın çocuğuna vereceği bütün görev ve yapacağı uyarılar çocukların kendi faydası içindir. Bu

¹⁰⁴ Hüseyin Remzi Miralay, *Ahlâk-ı Hamidi*, s. 63.

¹⁰⁵ Mustafa Zihni, *Mikyasü'l-ahlâk*, s. 88-89.

¹⁰⁶ Mehmet Said, *Ahlâk-ı Hamide*, s.70-71.

¹⁰⁷ Ali Seydi, *Ahlâk-ı Dinî*, s. 52.

¹⁰⁸ Lokman Suresi, 31 / 13-19

¹⁰⁹ Ahmet Mithat, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi*, s. 139, 147-149.

konuda dikkat edilmesi gereken nokta çocuğun, hangi davranışından dolayı uyarıldığını ya da cezalandırıldığını bilmesidir. Çocuk bilmeden istenmeyen bir davranış yaptığında, bunun kötü bir davranış olduğu ona anlatılmalıdır.¹¹⁰ Ceza konusunda, Osmanlı ahlâkçıları çocuğun izzet-i nefsinin kırılmaması gerektiğini belirtirler. Sufizade Seyyid Hulusi, çocuğun istenmeyen davranışlar sergilemesi durumunda, onlara sert çıkışlar yapılmamasını, yerli yersiz azarlanmalarını, arkadaşlarının yanında çocuğu küçük düşürecek davranışlardan kaçınılmasını tavsiye etmektedir.¹¹¹ Mehmet Said ve Nazım da bu konuda anne-babanın çocuklarının yanlış davranışlarını tatlılıkla düzeltmesi, dünya ve ahiret mutluluğuna kavuşmaları için onlara güzellikle yardımcı olmaları gerektiğini ifade ederler.¹¹² Çünkü kötü davranmak, çocuğu anne-babadan soğutacağı gibi, insana yakışan bir davranış da değildir.¹¹³ Osmanlı ahlâkçılarının ceza müeyyidesinden kasıtları dayak değildir. Ali Rıza bu konuda şöyle demektedir: “Validenin evlatlarına kötü örnek olacak şeylerden uzak durması, çocukların su-i harekâtına meydan vermemesi ve kabahatleri vukuunda onları dayakla terbiye etmeyip onları tehzîb ve tashih-i ahlâk etmelerine medar olacak surette nasihat ve kelâm-ı şirin ile iktiza etmesi gerekir.”¹¹⁴

Görüldüğü gibi, anne-babanın çocuğun eğitiminde gerektiğinde ceza yöntemine başvurabileceklerini belirtirken; bu cezanın dayak olmaması gerektiği vurgulanmıştır. Hatta verilecek cezada çocuğun “izzet-i nefsinin kırılmaması” gibi ince bir çizgi de vurgulanmıştır. Verilecek cezada bile yumuşaklıkla muamele edilmesi gerektiği ifade edilerek aynı zamanda günümüz eğitim sistemine ışık tutulmuştur.

Osmanlı ahlâkçılarının anne-babaları uyardığı konulardan birisi de ebeveynlerin çocuklarına güzel örnek olmaları gerektiğidir. Çünkü çocuk için taklit yoluyla öğrenme, önemli bir öğrenme yöntemidir.¹¹⁵ Şemseddin Günaltay, çocukların beynini her türlü görüntüyü alıp kaydetmeye

¹¹⁰ Mustafa Hami Paşa, *Vezaîfu'l-Etfâl (Çocukların Vazifeleri)*, çev. Ahmet Almaz, İstanbul 2005, s. 19–24.

¹¹¹ Sufizade Seyyid Hulusi, s. 254.

¹¹² Nazım, s. 209–210; Mehmet Said, *Vezaîfu'l-inâs*, s. 117–118.

¹¹³ Melekezade Fuad, s. 82.

¹¹⁴ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, s. 188.

¹¹⁵ Akseki, *Dini Dersler*, II / 239; Muslihiddin Adil, s. 94–95.

müsaait hassas bir fotoğraf plağına benzetmektedir.¹¹⁶ Çocuk, “ana, baba, ekmek, su” demeyi, oturup kalkmayı ebeveynlerinden öğrendiği gibi iyi kötü her şeyi, her sözü yine onlardan görerek işiterek taklit eder. Ebeveynin söz ve fiilleri, çocukların öğrenmesinde doğal bir unsurdur.¹¹⁷ Bu yüzden anne-baba, çocuğun kusurlarının çoğunlukla kendilerinden kaynaklandığını akıllarından çıkarmamalıdır.¹¹⁸ Çocukların anne-babalarını taklit ettikleri ilk alan dil öğrenimidir. Özellikle annesinin lisanını taklit eden çocuğun dil eğitimi, çocuğun ilerideki dil gelişimi açısından da önemli rol oynar.¹¹⁹ Ali Rıza, güzel örnek olma konusunda ebeveynlerin sadece kendi davranışları ile örnek olmasını yeterli görmez, ebeveynlere çocuğa güzel örnek olacak kişilerle görüştürülmesini de tavsiye eder.¹²⁰ Çocuğun terbiyesinde güzel örnek olmanın önemini Ahmet Hamdi Akseki ayrıntılı bir şekilde şöyle ele almaktadır:

“...Ana-babanın vazifesi çocuğun sağlıklı bir şekilde büyümesine çalışıp ona iyi bir örnek olmaya gayret etmektir... Çocukların ahlâkî terbiyeleri için ana-babanın göstereceği tavır ve hareket kadar büyük ve tesirli bir şey olamaz. Bu devrede çocuk ebeveynini nasıl görürse öylece taklit eder. Bu devrede görmüş olduğu hal ve tavırları zaptetmek hususunda çocuğun hafızası adeta fotoğraf makinesine, işittiklerini zaptetmek hususunda ise gramofon plağına benzer. Ana-babanın ahlâkî kanunlara karşı en ufak laubaliliği çocuğun zihninde önemli izler bırakır.”¹²¹

Ebeveynin söz ve fiilleri çocuğun terbiyesi üzerinde ne kadar etkili ise, anne-baba arasındaki ilişkilerin de çocuk üzerinde büyük etkileri vardır. Muslihiddin Adil, çocukların anne-babaları arasında olan muhabbet veya nefret duygularından hızlıca etkileneceklerini belirtir. Babanın haşin bir tavır, validenin acı bir tebessümü, bu iki vücut arasında en küçük bir tezat çocuğun dikkatinden kaçmayacaktır.¹²²

Osmanlı ahlâkçılarının çocukların terbiyesi konusunda anne-babalara tavsiyede bulunduğu konulardan birisi de hikâyelerden faydalanmaları gerektiğidir. Mehmet Faik, anne-babanın çocuklarına ahlâkî

¹¹⁶ Şemseddin Günaltay, *Zulmetten Nura*, hzr. Musa Alak, İstanbul 1996, s. 266-267.

¹¹⁷ Mehmet Faik, *Saadet-i Aile*, s. 85.

¹¹⁸ Muallim Naci, *Mekteb-i Edeb*, I/13.

¹¹⁹ Ahmet Mithat, *Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâfi*, s. 68, 78, 132.

¹²⁰ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, s. 193.

¹²¹ Akseki, *Ahlâk Dersleri*, s. 203-204.

¹²² Muslihiddin Adil, s. 94-95.

faziletleri öğretirken, başta ibret dolu kssalar olmak üzere faydalı olabilecek her türlü yöntemden faydalanmalarını tavsiye eder. Anne-baba, hikâyelerde öğretilmek istenenleri de gerçek hayatla karşılaştırmalı ve desteklemelidir.¹²³ Ahmet Rifat, bu hikâyelerin doğruluk üzere olmasına dikkat edilmesi gerektiğini belirtir. Ona göre, çocuğu terbiye etmek için masallardaki "umacı geliyor" türünden çözüm yollarına başvurulmamalıdır. Bunun yerine anne-baba, çocuk büyüdükçe gerekli gördüğü pedagojik yöntemlerden faydalanarak, dinin kurallarını, ahlâkî reziletlerin fenalıklarını, ahlâkî faziletlerin güzelliklerini yavaş yavaş anlatmalıdır.¹²⁴

3.3 Evladın Anne-Babasına Karşı Görevleri ve Sorumlulukları

İlahi nimetler dışında insana verilen en büyük nimet ana-baba nimetidir. Çocuğu meydana getiren, her türlü ihtiyaçlarını karşılayan, terbiye eden, büyümesine ve gelişmesine yardımcı olan, ruhunu güzelleştiren, çeşitli sıkıntılara katlanarak her çeşit ihtiyaçlarını gece gündüz demeden yorulmadan karşılayan hep anne-babasıdır.¹²⁵

Ebeveynin evladı üzerindeki hakkı ve hukuku büyüktür. Allah, Kur'ân-ı Kerîm'de kendisine ibadet edilmesini istemesinden hemen sonra anne-babaya iyiliği emretmiştir.¹²⁶ Evladın anne-baba ile münasebetinde, haksız da olsalar onlara karşı güzel muamele etmesi esastır. Anne-babamız bize kötülük de etseler, kâfir de olsalar kalplerini kırmamak görevimizdir. Anne-babanın bütün dediklerine –haksızlıkları olsa dahi– Allah rızasını gözeterek ses çıkarmamak gereklidir.¹²⁷ Evladın anne-babasına karşı görev ve sorumlulukları bir fedakârlık olarak değerlendirilmemelidir. Bu, insan için dinî, ahlâkî, içtimâî bir insanlık vazifesidir. Bu yüzden vazifeyi hakkıyla yerine getirebilmek için yeri geldiğinde mahrumiyetlere bile katlanmalıyız. Ebeveynimizin gözlerinde memnun olduklarını gösteren bir şule-i muhabbet, dudaklarında geniş bir tebessüm görmek evlatlar için küçük bir saadet değildir.¹²⁸

Anne-babamızın bizler üzerinde birçok emek ve hakkı vardır. Özellikle, annelerimiz bizi dokuz ay karnunda taşıyıp doğurduktan sonra,

¹²³ Mehmet Faik, *Saadet-i Aile*, s. 82–83.

¹²⁴ Ahmet Rifat, *Bergüzar*, s. 42–43.

¹²⁵ Hüseyin Öztürk, *Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile*, Ankara 1990, s. 120-121.

¹²⁶ Nisa Suresi 4/36; İsrâ Suresi 17/23.

¹²⁷ İsmail Hakkı, *Mevîza*, İstanbul 1324, s. 261–263; Nazif Süruri, s. 18–20.

¹²⁸ Muslihiddin Adil, s. 96-97.

üç-dört sene gece gündüz bizlerin her türlü ihtiyacını karşılamak için kendi hayatlarından fedakârlık yapan kişilerdir.¹²⁹ Bütün dünya nimetlerinden vazgeçerek, geceleri uykusuz kalıp gündüzleri bütün vakitlerini evlatlarına ayırırlar. Hiç bıkmadan çocuklarına sabaha kadar ninniler söylerler. Bazen uykuya dalmış olan yavrusunu uyandırmamak için boğazına gelen öksürüğü bile önlemeye çalışan bir varlığın borcunu evlatları asla ödeyemez. Konuşmaya henüz başlamış bir çocuğun, suya, ekmeğe, ayakkabıya vs. kendince takmış olduğu isimleri, yavrusunun her hareketine dikkat kesilen annesinden başka kimse anlayamaz. Evladının derdinden yalnızca annesi anlar. Cenâb-ı Hakk'ın anneye bahşetmiş olduğu şefkat hissi, evladın ana rahmine düşmesiyle başlar, ancak evladın vefatıyla kaybolmaz. Anneler vefat eden evlatlarını her zaman gözyaşı ile hatırlarlar.¹³⁰ Bu şefkat hissi sayesinde anneler çocuklarına karşı eğitimcilik görevini bıkmadan usanmadan sevgi ile yerine getirirler.¹³¹ Ebu'l-Muammer Fuad, anne hakkının tarif edilemeyeceğini, annenin kıymetini hakkıyla anlayabilmek için anne olmak gerektiğini ifade eder.¹³² Bu sebeple kişi kendisini dünyaya getirmekle ve kendisinin ihtiyaçlarını karşılamakla büyük bir zahmete katlanan annesinin çekmiş olduğu sıkıntıları iyice düşünmeli ve ebeveyni sayesinde sahip olduğu güzel ahlâk, terbiye, ilim, para gibi kendisini dünya ve ahirette refaha kavuşturacak şeyleri hep anne-babasına borçlu olduğunu unutmamalıdır.¹³³

Babanın da anne gibi evladına karşı fedakârlıkları çok büyüktür. Valîdemizin bize verdiği sütü hâsıl eden gıdadan, büyüyünceye kadar yiyip içtiğimiz, giydiğimiz şeylere kadar hepsi hep babalarımızın çalışmaları ile meydana gelmektedir.¹³⁴ Babalar, ailesinin geçimini sağlamak için gece-gündüz çalışmaktadırlar. Onların bütün yorgunluğu ailesi içindir. Bu bakımdan onların kıymetini bilerek gücümüzün yettiği ölçüde onlara yardımcı olmalı ve sözlerini dinlemeliyiz. Özellikle de yaşlılık dönemlerinde ana-babalık hakkını biraz da olsa ödeyebilmek için onlara elden geldiği kadar yardım edip, onları gözetmeliyiz.¹³⁵

¹²⁹ Oflu Muhammed Emin b. Hasan b. Hüseyin, *Nasâyihi-i İhvân*, İstanbul 1290, s. 4.

¹³⁰ Melekzade Fuad, s. 36-37.

¹³¹ Mustafa Hami Paşa, s. 17-18.

¹³² Ebu'l-Muammer Fuad, s. 30.

¹³³ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, s. 194-196.

¹³⁴ Ebu'l-Muammer Fuad, s. 30.

¹³⁵ Mustafa Hami Paşa, s.18.

Gecesini gündüzüne katıp ömürlerini uğrumuzda feda eden, uykusuzluklara katlanan, meşakatlere boyun eğen, kişinin anne-babasıdır.¹³⁶ Ebeveyn hakkı hususunda Hz. Peygamber (sav)'a, "Anababama onların küçüklüğümde bana ettikleri gibi onların ihtiyarlıklarında lazım gelen hizmeti kendilerine ifa eyledim, acaba eda-yı hukuk etti mi?" diye sorulduğunda, Hz. Peygamber (sav), "Eda edemezsin, zira onlar senin hayatın talebiyle hizmet ettiler. Sen onların mevzi talebiyle hizmet edersin" cevabını vererek anne-baba hakkının ne kadar büyük olduğunu vurgulamışlardır.¹³⁷

Osmanlı ahlâkçıları evladın anne-babasına karşı olan görev ve sorumluluklarını genel olarak beş grupta toplayarak bunların "itaat, hürmet, şükran, muâvenet (yardım) ve muhabbet" olduğunu belirtmişlerdir.¹³⁸ Mehmet Said'e göre ebeveynimize karşı ifa edeceğimiz görevler, bizler için adeta borç hükmündedir.¹³⁹ Abdurrahman Şeref ve Ali Rıza da, insanın ebeveynine karşı olan bu sorumluluklarını onların kalplerini kırmadan yapması gerektiğini ifade ederler.¹⁴⁰

Osmanlı ahlâkçıları evladın anne-babasına karşı ilk vazifesi olarak gördükleri itaat vazifesinin hem dinî hem de insanî bir sorumluluk olduğunu belirtirler. İnsanın sebep-i hayatı olan ebeveynine karşı itaati, onların arzu ve sözlerini yerine getirmekle olur.¹⁴¹ Aynı şekilde, anne-babanın hayır duasını almak, emirlerini iki elimiz kanda bile olsa yerine getirmek, onlara karşı yakışmayan sözler söylemekten, kusurlarını yüzüne vurmaktan, bir kabahatimizden dolayı bizi tekdir etseler bile onlara gücenmekten kaçınmak, hep hürmet ve itaatin göstergeleri sayılmaktadır.¹⁴² Ancak buradaki itaat zorla değil, hiç karşı gelmeksizin iyilikle ve gönül hoşluğu ile olmalıdır.¹⁴³ Çocukta bu gönül hoşluğunu sağlayan ise evladın anne-babasının varlık sebebi olduğunu bilmesidir. Anne-baba evla-

¹³⁶ İsmail Hakkı, *Mevî'za*, s. 274.

¹³⁷ Mehmed Şükrü, s. 11.

¹³⁸ Mithat Sadullah, *Resimli Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*, İstanbul 1339, s. 59-61; Ali Seydi, *Ahlâk-ı Dinî*, s. 49-50; Ali Seydi, *Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye*, s. 55-56; Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye (Devre-i Ülâ 1. Sınıflar İçin)*, s. 80-84; Kam, *Mebâdi-i Felsefeden İlm-i Ahlâk*, s. 106.

¹³⁹ M. Said bu listede şükran yerine minnettarlık tabirini kullanmaktadır. Mehmet Said, *Ma'kes-i Fazilet*, s.76.

¹⁴⁰ Abdurrahman Şeref, s. 92-95; Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, s. 196.

¹⁴¹ Mehmed Şükrü, s. 9-10.

¹⁴² Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye (Mekâtib-i İbtidaiye İkinci Sınıflar İçin)*, s. 18-21.

¹⁴³ Necib Asım, s. 17-19.

dının yiyeceğini, içeceğini temin etmiş, evladının saadeti için adap, sanat ve dinî ilimlerin talimine gayret etmiştir. İnsanoğlu kendi ihtiyaçlarını karşılamaktan aciz olduğu çocukluk devrinden büyüünceye kadar anne-babası tarafından müşfikâne bir şekilde bakıldığından, insanın onlara karşı hürmet ve itaat etmesi bir insanlık görevidir. Onların bütün bu iyiliklerine karşılık, elimizden geldiği kadar onların hizmetlerinde bulunmaya gayret etmek, varlıklarında ve yokluklarında daima haklarında iyi söz söyleyerek onlar için hayır duada bulunmak ve hayatta buldukları süre içinde onlara hürmet, riayet ve yardım etmek üzerimize borçtur. İnsan anne-babasına karşı bu şekilde güzel davranmakla hem onların hayır dualarını almış hem de emr-i ilahiyi yerine getirmiş olur.¹⁴⁴ Nitekim Kur'ân-ı Kerim'de, "Allah insana anne-babasına iyi davranmasını tavsiye etmiştir. Çünkü anası onu nice sıkıntılara katlanarak taşımıştır."¹⁴⁵ ve "Rabbim, sadece kulluk etmenizi, ana babanıza iyi davranmanızı kesin bir şekilde emretti. Onlardan biri veya ikisi senin yanında yaşlanırsa, kendilerine 'of' bile deme; onları azarlama; ikisini de güzel söz söyle. Onları esirgeyerek alçakgönüllülükle üzerlerine kanat ger ve "Rabbim! Küçüklüğümde onlar beni nasıl yetiştirmişler ise, şimdi de sen onlara (öyle) rahmet et! diyerek dua et"¹⁴⁶ diye buyurulmuştur.¹⁴⁷ Bu konuda Hz. İbrahim (as) in "Rabbimiz! Hesap görülecek günde, beni, anne-babamı ve inananları başışla" şeklindeki duası da anne-babaya en güzel şekilde nasıl dua edileceğini göstermektedir.¹⁴⁸

Ali Nazima, anne-babasına itaat etmeyen ve onların duasını almayan kimsenin dünya ve ahirette mesut olamayacağını belirtir. Ona göre insan, eli ayağı daha iş tutmadığı, yürümeye iktidarı olmadığı hatta hazırlanmış olan yemeği bile yiyemediği zamanlarda hep yardımına koşan anne-babasının hakkını her ne şekilde olsun ödeyemeyeceği için onlara her vakit itaat ve hürmet göstermelidir.¹⁴⁹

Çocukların ebeveynlerine karşı bu ilk görevleri olan itaatten hürmet ve muhabbet doğmaktadır.¹⁵⁰ Muallim Naci ve A. Rıza, insanın ilk

¹⁴⁴ Ali İrfan Eğribozî, *Rehber-i Ahlâk*, İstanbul 1318, s. 45-47; Hüseyin Öztürk, s. 122.

¹⁴⁵ Lokman Suresi, 31 / 14.

¹⁴⁶ İsrâ Suresi, 17/ 23-24.

¹⁴⁷ Mehmet Said, *Ahlâk-ı Hamide*, s.74; Mehmet Tevfik, s.41-42; Abdullah Şevket, *Necâtü'l-Mükellefin*, İstanbul 1899, s. 268; Nazif Süruri, s.18-20; Akseki, *Ahlâk Dersleri*, s.205.

¹⁴⁸ İbrahim Suresi 14 / 41.

¹⁴⁹ Ali Nazima, *Ta'lim-i Vildan*, Dersaadet 1324, s. 34-35.

¹⁵⁰ Hüseyin Remzi Miralay, *Ahlâk-ı Hamidi*, s. 65.

hürmet ve muhabbet göstereceği canlının ebeveyni olacağını, eğer onlara hürmet ve muhabbet göstermezse hiç kimseye gösteremeyeceğini ifade eder. Onlara göre, Allah'tan korkan bir kimse sebab-i hayatı olan ebeveynine muhabbet ve hürmet eder. Bu muhabbet ve hürmet, onlara daima güzel davranmak, bütün işlerimizde görüşlerini almak, mümkün merteye ihtiyaçlarını karşılamak, elem ve kederlerini gidermek, uzakta bulduklarında sık sık arayıp hal ve hatırlarını sormak, yakında bulduklarında ise ziyaretlerine gitmek, hayır dualarını almak, vefatlarından sonra onları hayırlı bir şekilde anmak ve ruhları için Kur'ân-ı Kerîm okumakla yerine getirilir. Muallim Naci, insanın kendi ebeveynine nasıl davranır ise, ileride evlatlarının da kendisine aynı şekilde davranacağını düşünerek hareket etmesi gerektiğini ifade eder.¹⁵¹ Ali İrfan, bu konuda "Evladından muhabbet, hürmet ve muâvenet bekleyen, ebeveynine hürmet, muhabbet ve muâvenet etsin" sözünün ne kadar doğru bir söz olduğunu aktarır.¹⁵² Hüseyin Remzi ise, dünyada en güç şeylerden birisinin evlat yetiştirmek olduğundan, her çocuğun anne-babasına karşı sevgisini göstererek onların yorgunluklarını bu muhabbetle gidermeleri gerektiğini ifade eder.¹⁵³

Anne-babaya karşı şükran duygusu içinde olmak ve minnettarlık beslemek de görevlerimizden birisidir. Şükran, ebeveynimizin bizleri büyütmek, beslemek, giydirmek, eğitim hususlarında sarf ettikleri çabanın hep bizleri memnun etmek için olduğunu bilerek kendilerine ona göre güzel muamele etmektir.¹⁵⁴ Ebeveynlerine karşı olan bu şükran borcu çocuğun doğumundan başlayarak, anne-babanın evlatları için yapmış olduğu her fedakârlıkla artarak devam eder.¹⁵⁵ Kur'ân-ı Kerîm'de Allah "Bana ve anne-babama şükret!"¹⁵⁶ buyurmaktadır. Allah'a olan şükür ibadetleri harfiyen yerine getirmekle olurken, ebeveyne olan şükür ise her namazın ardından anne-babaya dua ederek ve onlara karşı olan görevimizi yerine getirmekle olmaktadır.¹⁵⁷ Nazif Süruri, özellikle validelerin yavrularını bin bir zorlukla karınlarında taşıdığını, aynı şekilde eza çeke-

¹⁵¹ Muallim Naci, *Mekteb-i Edeb*, I / 1-4; Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, s. 194-196.

¹⁵² Eğribozî, *Mufassal Ahlâk-ı Medenî*, s. 275-276.

¹⁵³ Hüseyin Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürus-u Ahlâk*, s. 27.

¹⁵⁴ Mehmed Şükri, s. 9-10.

¹⁵⁵ Paul Doumer, s. 146-147.

¹⁵⁶ Lokman Suresi, 31 / 14.

¹⁵⁷ Sufizade Seyyid Hulusi, s. 252.

rek doğurduğunu ve uykusuz kalarak sütüyle beslediğini belirterek ona karşı teşekkür edip beddualarını almaya sebep olacak davranışlardan kaçınmayı tavsiye eder.¹⁵⁸ Abidin Paşa, insanların anne-babalarının hayatta iken kendileri için yapmış oldukları sayısız fedakârlıkları, ölümlerinden sonra ise evlatlarının rahat etmesi için bıraktıkları mirası göz önüne alarak her zaman ebeveynlere karşı şükran duygusu içinde olması gerektiğini ifade eder.¹⁵⁹

Anne-babaya karşı Osmanlı ahlâkçılarının belirtmiş oldukları diğer bir görev ise onlara elimizden geldiğince yardımcı olmaktır. Ebu'l Muammer Fuad, bu yardımın maddî ve manevî olması gerektiğini belirtir.¹⁶⁰ Kur'ân-ı Kerîm'de de infak edilecek yerler sıralanırken, ilk sırada ebeveyn zikredilmektedir.¹⁶¹ Muallim Naci ve A. Rıza, bu konuda evladın ebeveynlere karşı yardıma en çok borçlu oldukları vaktin anne-babanın ihtiyarlık zamanı olduğunu belirtir.¹⁶² M. Adil ve Ali İrfan, hayatlarını ve mallarını çocukları uğrunda sarf eden anne-baba için, özellikle onların ihtiyarlıklarında evlatlarının onların sevinç ve hüznelerini paylaşmaya, işlerini görmeye, gerektiğinde kendilerine maddeten ve manen yardım etmeye dinen, kanunen ve insaniyeten borçlu olduklarını ifade eder.¹⁶³ A. Rıza evladın evinde annesi ve babası için bir yerin olmasını bu maddî ve manevî yardıma örnek olarak verirken,¹⁶⁴ Mehmet Said bu yardımın evladın anne-babasının hem fiilen hem de kavlen rızalarını kazanacak şekilde olması gerektiğini belirtir.¹⁶⁵

Evladın anne-babasına karşı olan bir diğer vazifesi de onlara karşı muhabbettir. Anne-babasını sevmeyen, onlara karşı muhabbet duymayan kimse, nankör olarak kabul edilir. İnsanın ilk muhabbet duyacağı, seveceği kimseler olan ebeveynini sevmeyen kimse, ne toplum içinde birini sevebilir ne de toplum tarafından sevilir.¹⁶⁶ Evlatların ebeveynleri-

¹⁵⁸ Nazif Süruri, s. 18–20.

¹⁵⁹ Abidin Paşa, *Saadet-i Dünya*, Rodos 1312, s. 38–39.

¹⁶⁰ Ebu'l-Muammer Fuad, s. 30.

¹⁶¹ Bakara Suresi 2 / 215.

¹⁶² Muallim Naci, *Mekteb-i Edeb*, s. 10–13; A. Rıza, *İbtidâiyelere Malûmât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*, Dersaadet 1331, s. 21.

¹⁶³ Eğribozî, *Mufassal Ahlâk-ı Medenî*, s. 275–276; Muslihiddin Adil, s. 96–97.

¹⁶⁴ A. Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlâk*, İstanbul 1316, s. 13.

¹⁶⁵ Mehmet Said, *Ahlâk-ı Hamide*, s.74.

¹⁶⁶ A. Rıza, *İbtidâiyelere Malûmât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*, s. 19

ne karşı olan muhabbet ve şefkat duygusu, evlatların anne-babalarının noksanlarını bir perde ile örtmesini ve onların hatıralarını güzellikle muhafaza etmelerini sağlar.¹⁶⁷ Evlatlar, anne-babalarına karşı olan sevgilerini, onlara karşı "of" bile demeyerek, kalplerini rencide edecek bir lisan kullanmayarak, yüzlerine öfke ile bakmayarak, davetlerine daima güler yüz ve yumuşak sözle mukabele ederek gösterebilirler.¹⁶⁸ Anne-babaya karşı ne derece sevgi ve muhabbet besleneceğini, onlara karşı ne kadar çok hürmet ve riayette bulunulması gerektiğini her vicdan sahibi insanın takdir edeceği şüphesizdir.¹⁶⁹

Ahlâk kitaplarında belirtilen evladın anne-babasına karşı görevleri, yukarıda sayılan beş madde ile sınırlı değildir. Bu hususta ahlâk kitaplarında bizler için oldukça detaylı tavsiyeler olduğunu görmekteyiz. Mustafa Hami evladın görev ve sorumlulukları konusunda anne-babanın sözünü dinlemek, ricalarını güler yüzle karşılayıp yerine getirilmesinde acele etmek ve istemedikleri şeylerden uzak durarak gönüllerini kazanmak gibi fiillerin çocuklar için en doğru davranış olduğunu belirtir. Mustafa Hami'nin üzerinde durduğu diğer sorumluluklar ise evladın anne-babasına güvenmesi ve saygı göstermesidir. Ona göre, anne-babasına tam olarak güvenip destek almayan çocuğun dünyada pek çok hataya düşeceği şüphesizdir. Çünkü güvensizlik insanı hataya, yalancılığa zorlamakta, yalancılık da insanı bütün kötülöklere doğru sürüklemektedir. Mustafa Hami bu güven ve saygının sadece yanlarında olduğumuz zaman değil, her zaman olması gerektiğini belirtir. Örneğin, kişi evlenip anne-babasının evinden ayrıldığında bile, sık sık yanlarına giderek karşılaştığı zor durumlar karşısında nasihatlerini ve hayır dualarını almalıdır.¹⁷⁰ Seyyid Hulusi anne-babaya saygı göstermek hususunda Hz. İsmail (as)'ın babasına "Ey Babacığm, sana nasıl emrediliyorsa öyle yap"¹⁷¹ dediğini zikrederek ebeveyne adları ile değil, güzel bir şekilde hitap edilmesi gerektiğini belirtir.¹⁷²

Necib Asım, anne-babaya güvenip onların tavsiyelerini dikkate almayı, bizlerin eksikliklerini gidermek için bir şans olarak görür. Ona

¹⁶⁷ Aleksî Bertyan, II / 196.

¹⁶⁸ Akseki, *Dini Dersler*, II / 239.

¹⁶⁹ Ebu'l-Muammer Fuad, s. 29.

¹⁷⁰ Mustafa Hami Paşa, s.19.

¹⁷¹ Saffât Suresi, 37 / 102.

¹⁷² Sufîzade Seyyid Hulusi, s. 249-250.

göre, hataları düzeltmek ve tekrarlamamak için, anne-babanın uyarı ve ikazları, hatta tekdirleri, hastalıklardan kurtulmak için içilen acı ilaç gibidir. Tadı acı, ancak sonuçları tatlıdır.¹⁷³ Bu sebeple, onların nasihatlerini dinlemeli, gösterdikleri yoldan gitmeliyiz.¹⁷⁴ Zira onların bizlere söylemiş olduğu sözler, tecrübelerle elde edilmiş hikmetlerdir. Anne-babanın bu dünyada en çok hırs eylediği şey, evlatlarının saadetidir.¹⁷⁴ Abdurrahman Şeref, nasihat konusunda diğer ahlâkçılardan bir adım daha ileri giderek, anne-babanın nasihatlerinden tamamını tutmanın bizler için bir vazife olduğunu ifade eder. Çünkü ona göre sadece bizleri doğurmakla yetinmeyip her gün bizlere göz kulak olup, talim ve terbiyemizi üstlenen ve bizlere karşı sayısız iyilikte bulunan anne-babamıza karşı bir borç altına girmişizdir.¹⁷⁵

Evladın ebeveynlerinden hangisine karşı, saygı ve hizmette öncelik vereceği konusunda Osmanlı ahlâkçıları, nesebin babadan gelmesi sebebiyle saygı gösterme hususunda babayı ön plana alırken, hizmette ise anne hakkını öne almakta, ikisi birden bir şey istediklerinde önceliğin anneye verilmesi gerektiğini ifade etmektedirler.¹⁷⁶ Anne ile baba hakkının kıyası konusuna Cenâb-ı Hakk, "*Annesi onu, karnında, zorluğa uğmaya- rak taşımış, onu güçlkle doğurmuştur...*" diyerek dikkat çekmektedir.¹⁷⁷

Mehmet Said validenin babaya karşı bu önceliğini annenin evladını dokuz ay karnında taşıyıp onun kalbini kendi kalbi bilmesine, çocuğunun istikbalini kendi istikbaline tercih etmesine ve evladına karşı şefkat duygusunun babaya oranla daha fazla olmasına bağlamaktadır.¹⁷⁸ Bu yüzden çocukların en gerekli ve en büyük görevleri bir an bile annelerinin sözlerinden çıkmayıp daima annelerinin tavsiye ettiği güzel şeyleri yaparak hayır dualarını almaktır.¹⁷⁹ Annenin evlat için önemini anlatırken Ali Seydi, biri öksüz iki çocuğun konuşmasına yer vererek, öksüz çocuğun annesinin yokluğundan duyduğu ıstırapları, acıları anlatarak çocukların empati yapmalarını hedefler. Bu sayede diğer çocukların annelerinin varlığından dolayı farkında olamadıkları "anne sevgisi"nin yeri

¹⁷³ Necib Asım, s. 17–19.

¹⁷⁴ Hüseyin Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürus-u Ahlâk*, s. 30.

¹⁷⁵ Abdurrahman Şeref, s. 92–95.

¹⁷⁶ Abdullah Şevket, *Ahlâk-ı Dinî*, s. 295; Abdullah Şevket, *Necâtür'l-Mükellefin*, s. 269.

¹⁷⁷ *Ahkâf Suresi* 46 / 15.

¹⁷⁸ Mehmet Said, *Ahlâk-ı Hamide*, s.74; Mehmet Said, *Vezâîfir'l-inâs*, s. 112.

¹⁷⁹ Mustafa Hami Paşa, s. 17–29.

doldurulamaz bir sevgi olduğunu belirterek çocukların hayatta olan anelerine daha bir sevgi ve hürmetle bağlanmaları gerektiğini ifade eder.¹⁸⁰

3.4 Kardeşlerin Birbirlerine Karşı Görevleri ve Sorumlulukları

Kardeşlik, insanlar arasındaki en kuvvetli bağıdır. Damarlarında aynı kan dolaşan ve bedenleri bir mayadan teşekkül etmiş olanların arasındaki bağ, diğer insanların arasındaki ilişkiye benzemez.¹⁸¹ Aynı şartlar altında yetişen, aynı hisler, aynı emellerle büyümüş insanlar arasında saf ve samimi bir rabıta olması kadar tabii bir şey yoktur. Servet, miras ve mal gibi maddî şeylerin kardeşlik bağına gevşetmesi, dinî ve ahlâkî kaidelerle bağdaştırılamaz. Kişi için kardeşlerinin menfaati, kendi menfaatleri kadar önemli olmalıdır.¹⁸² Kardeşler arasındaki muhabbet, ailenin saadeti arttıran bir etkidir. Kardeşe Allah'ın kişiye bahşetmiş olduğu samimi, hakiki vefakâr bir dost olarak bakıp kıymetlerini bilmek gereklidir.¹⁸³

Kardeşler arasındaki en temel vazife, kardeşlerin birbirlerini yürekten sevmeleri ve birbirleri ile iyi geçinmeleridir. Büyük olanlar küçüklerini kollayıp ellerinden gelen yardım ve sevgiyi eksik etmemeli, küçük kardeşler de hiçbir zaman büyük kardeşini öfkeli edilecek ve üzecek davranışlarda bulunmamalıdır. Büyük kardeşler küçük kardeşlere güzel örnek olmalı ve küçük kardeşleri hata yaptığında onları şefkatle uyarmalıdır. Kişinin kardeşine kötü söz söylememesi ve anne-babasından sonra kardeşlerini gözetmede kendini vazifeli bilmesi kardeşlik görevlerindedir.¹⁸⁴ Kardeşlerin bu şekilde birbirlerinin hatalarını düzeltmek için birbirlerine destek olarak nasihat vermeleri, hatalarını düzeltmek için birbirlerine yardımcı olmaları kardeşliğin en büyük vazifelerinden sayılmaktadır. Bu bakımdan kardeşler bir bakıma birbirlerinin kontrolcüsüdürler.¹⁸⁵

Aile toplumun en küçük parçası olduğu için, aile içi ilişkiler aynı zamanda toplumsal ilişkilere ışık tutar. Buna göre, kardeşleriyle iyi geçi-

¹⁸⁰ Ali Seydi, *Musâhabât-ı Ahlâkiyye (Mekâtib-i İbtidaiye İkinci Sınıflar İçin)*, s. 11–15.

¹⁸¹ Hüseyin Remzi Miralay, *Ahlâk-ı Hamidi*, s. 69.

¹⁸² Akseki, *Ahlâk Dersleri*, s. 207–208.

¹⁸³ A. Rıza, *Kızlara Mahsus İlm-i Ahlâk*, s. 15.

¹⁸⁴ Mustafa Hami Paşa, s. 29–30.

¹⁸⁵ Paul Janet, *Aile Ahlâkî Felsefe Musahabeleri*, trc. Halil Türkmen, İstanbul 1937, s. 264.

nemeyen kimse toplum içinde başkalarıyla da geçinemez.¹⁸⁶ Kardeşlerine karşı kötülük ve kabalık yapmayı alışkanlık haline getirenler, toplum içinde de -istemeden de olsa- bu şekilde davranırlar.¹⁸⁷ Bu bakımdan insanın toplum içindeki vazifelerini tatbik edip acemiliklerini gidermek için, aile ortamı iyi bir fırsattır. Kişinin kardeşlerine karşı fedakârlıkları, kardeşlerinin kabahatlerine karşı merhametle muamele etmesi, kardeşlerinin güzel davranışlarını taklit etmesi, aile bireylerine karşı nezaketi, kişinin toplum içindeki davranışlarına yansır.¹⁸⁸

Osmanlı ahlâkçılarının kardeşlerin birbirlerine karşı görev ve sorumluluklarını üçe ayırdıklarını söyleyebiliriz. Bunlardan birincisi ortak görevler ve sorumluluklar, ikincisi küçük kardeşin büyük kardeşe karşı görevleri ve sorumlulukları, üçüncüsü ise büyük kardeşin küçük kardeşlerine karşı görevleri ve sorumluluklarıdır.

Kardeşlerin ortak vazifeleri konusunda ilk zikredilen, kardeşlerin birbirlerine yardımcı olmasıdır. Kardeşler birbirlerine karşı yar dimsever olmalı, büyüüp evden ayrıldıklarında bile menfaat uğruna birbirlerini kırmamalı, birbirlerine güvenip darılmamalıdır. Ömürleri boyunca birbirlerine arka çıkmalıdır.¹⁸⁹ Ortak görev ve sorumluluklardan diğerleri ise kardeşlerin yaş ve rütbelerine göre her birinin diğerine layık olduğu derecede ülfet ve himaye etmesi¹⁹⁰, kardeşlerin birbirlerinin zevk ve arzularına riayet etmesi,¹⁹¹ birbirlerine karşı eziyet etmemeleri, birbirlerine karşı gayet nazik davranmaları ve birbirlerini sevmeleridir.¹⁹²

Büyüklerine riayet edip onların sözlerini dinlemesi küçük kardeşlerin sorumluluklarındandır.¹⁹³ Aynı şekilde, küçüklerin büyüklerine saygılı olması, sözlerine karşılık vermemesi, kalplerini kırmaması hem dinî hem de ahlâkî vazifelerindendir.¹⁹⁴

¹⁸⁶ Ali Rıza, *İlm-i Ahlâk*, s. 199-200.

¹⁸⁷ Paul Janet, s. 273.

¹⁸⁸ Aleksî Bertyan, II / 197-198.

¹⁸⁹ Necîb Asım, s. 22.

¹⁹⁰ Mustafa Zihni, *Mikyasü'l-ahlâk*, s. 101-102.

¹⁹¹ Ali Kemal, s. 281-282.

¹⁹² A. Rıza, *İbtidâiyelere Malûmât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*, s. 22; Mithat Sadullah, *Resimli Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*, s. 62.

¹⁹³ Abdurrahman Şeref, s. 96.

¹⁹⁴ Akseki, *Dinî Dersler*, II / 240.

Büyük kardeşlerin görev ve sorumlulukları ise küçük kardeşlere göre biraz daha ağırdır. Özellikle anne-babanın vefat etmesi durumunda büyük kardeşler ağır bir sorumluluğun altına girerek kardeşleri için hem anne hem de baba olurlar. Bu sebepten, büyük kardeşler küçüklerine her konuda örnek olmalı, anne-babalarının yokluğunda kardeşlerini koruyup gözetmeli, onlara şefkatle muamele etmelidirler. Büyük kardeş, kardeşler arasında çıkması muhtemel anlaşmazlıkların önüne geçerek onlar arasındaki birlik ve beraberliği sağlamalıdır.¹⁹⁵

Sonuç

Tanzimat'tan Cumhuriyete kadar olan dönemde aile konulu Batı kaynaklı eserlere bakıldığında aile konusu işlenirken, (Batı'daki durum göz önüne alınarak) evliliğin lüzum ve öneminden bahsetmekten aile bireylerinin görevlerini ve sorumluluklarını zikretmeye fırsat kalmadığı görülmektedir. Aynı dönemde Osmanlı'daki eserlerde ise, aile saadetinin devam şartlarından biri olarak görülen aile bireylerinin görev ve sorumluluklarına oldukça geniş yer vermiştir. Osmanlı müelliflerine göre, evlilik eşler arasında karşılıklı sevgi, sadakat ve yardımlaşmaya dayanan bir birlikteliktir. Bu birliktelik sonucunda meydana gelen toplumun en küçük yapı taşı olan aile ise, insan için bu dünyadaki en büyük mutluluk kaynaklarından birisidir. Bu mutluluğun bir ömür boyu devam etmesi için öncelikle eşlerin birbiri ile mal, nesep, fikir ve özellikle ahlâken denk olmalarına dikkat edilmelidir. İnsan için hem tabii bir ihtiyaç hem de dinî bir vazife olan evliliğin asıl maksadı evlat sahibi olmak ve onları güzelce yetiştirmektir. Evlatlarını canlarından bile çok seven ebeveynler, çocukların bilhassa dini ve ahlâki terbiyelerine çok dikkat etmelidirler. Çünkü evlatlar ebeveynleri için semeresini ahirette alacakları bir sermaye ve imtihan vesilesi olmasının yanı sıra Allah'ın kendilerine bahsetmiş olduğu bir emanet-i ilahidir.

Ailenin devam ve mutluluğunu sağlayan en büyük etken, aile bireylerinin birbirlerine karşı olan görevlerini ve sorumluluklarını yerine getirmesidir. Bu görev ve sorumluluktan ilki, eşlerin birbirlerine karşı olan görev ve sorumluluklarıdır. Buna göre eşler, evliliklerinin mutlu bir şekilde devamı için birbirlerine sadakat, güven, hürmet gösterip yardımlaşmalıdırlar. Bunlar haricinde eşlerin karı-koca olarak da birbirlerine

¹⁹⁵ Abdurrahman Şeref, s. 96; Akseki, *Dini Dersler*, II / 240; Kam, *Mebâdi-i Felsefeden İlmî-i Ahlâk*, s. 106; Ali Kemal, s. 281-282.

karşı bir takım sorumlulukları vardır. Bunlardan erkeğin eşine karşı sorumlulukları, onun iâşe ve ibâtesini karşılamak, namusunu muhafaza etmek, ona güzel şekilde davranmak ve şefkat göstermek şeklinde sayılabilirken, kadının eşine karşı olan sorumlulukları ise eşine hürmet ve itaat etmek, eşinin getirdiklerine kanaat etmek ve evinin işlerini güzelce sürdürmek olarak sıralanabilir.

Eşlerin birbirlerine karşı görevleri ve sorumlulukları olduğu gibi, anne-baba ve çocukların da birbirlerine karşı görevleri ve sorumlulukları vardır. Anne-babanın evlatlarına karşı temel görevleri, onlara güzel bir isim koymak, onları emzirmek, kendi kendilerine bakabilecekleri zamana kadar bakımlarını sağlamak ve terbiyeleridir. Evladın anne-babasına karşı görev ve sorumlulukları ise bir evladın asla ödeyemeyeceği bir borç hükmünde kabul edilmektedir. Bununla beraber bu görev ve sorumluluklar, ayetler ışığında onlara güzel davranmak, işlerini yaparken "of" bile dememek, onlara itaat ve hürmet etmek, şükran ve muhabbet duygusu beslemek ve her türlü işlerinde (günah dışında) muavenet etmek olarak belirtilmektedir.

Osmanlı müelliflerinin aile bireylerine yükledikleri görev ve sorumlulukların sonuncusu kardeşlerin birbirlerine karşı olan görev ve sorumluluklarıdır. Buna göre, kardeşler arasındaki en temel vazife, kardeşlerin birbirlerini yürekten sevmeleri ve birbirleri ile iyi geçinmeleridir. Büyük olanlar küçüklerini kollayıp ellerinden gelen yardım ve sevgiyi eksik etmemeli, küçük kardeşler de hiçbir zaman büyük kardeşini öfkeliendirecek ve üzecek davranışlarda bulunmamalıdır.

Sonuç olarak, Osmanlı müelliflerinin saymış oldukları bu görev ve sorumlulukların ailenin devamı ve saadeti için büyük bir etken olduğu ifade edilebilir. Bu görev ve sorumluluklar dikkatlice incelendiğinde, bunların çoğunun ayet ve hadislerle desteklendikleri görülür. Bu sebeple, bu görevlerin ve sorumlulukların esasen dinî bir görev olduğu akıldan çıkarılmayarak Müslüman bireylerin ailenin devam ve saadeti için bunları hakkıyla yerine getirmeye dikkat etmeleri gerekir.

Kaynakça

A. Rıza, *İbtidâiyelere Malûmât-ı Ahlâkiye ve Medeniye, Dersaadet 1331.*

- _____, **Kızlara Mahsus İlm-i Ahlâk**, İstanbul 1316.
- Abdullah Şevket, **Ahlâk-ı Dinî**, İstanbul 1328.
- _____, **Necâtü'l-Mükellefin**, İstanbul 1899.
- Abdurrahman Şeref, **İlm-i Ahlâk**, Dersaadet 1318.
- Abidin Paşa, **Saadet-i Dünya**, Rodos 1312.
- Ağırman, Cemal, "Ad Koyma ve Hz. Peygamber'in İsimlere Karşı Tutumu", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Sivas 1998, s. 123-143.
- Ahmed Rıza, **Vazife ve Mesuliyet: Kadın**, Paris 1324.
- Ahmet Mithat, **Ana Babanın Evlat Üzerindeki Hukuk ve Vezâifi**, İstanbul 1317.
- _____, **Peder Olmak Sanatı: Tevhül Edecek Adamın Muhtaç Olduğu Teemmülat**, İstanbul 1317.
- Ahmet Nazif, **Ahlâk-ı Diniye ve Vezâif-i İslâmiye**, İstanbul 1331.
- Ahmet Rifat, **Bergüzar**, Girit 1291.
- Akseki, Ahmet Hamdi, **Ahlâk Dersleri**, İstanbul 1968.
- _____, **Dinî Dersler, II-III, Evkaf-ı İslamiye Matbaası** 1339-1341.
- Aktan, Hamza, "Kefâet", **DİA**, XXV / 166-168.
- Aleksi Bertyan, **Mebâdi-i Felsefe-i İlmîyye ve Felsefe-i Ahlâkiyye**, II, çev. Salih Zeki, İstanbul 1333.
- Ali Kemal, **İlm-i Ahlâk**, Sabah Matbaası 1330.
- Ali Nazima, **Ta'lim-i Vildan**, Dersaadet 1324.
- Ali Rıza, **İlm-i Ahlâk**, İstanbul 1316.
- Ali Seydi, **Ahlâk-ı Dinî**, Dersaadet 1329.
- _____, **Musâhabât-ı Ahlâkiyye (Devre-i Ülâ 1. Sınıflar İçin)**, İstanbul 1332.
- _____, **Musâhabât-ı Ahlâkiyye (Mekâtib-i İbtidaiye 2. Sınıflar İçin)**, İstanbul 1332.
- _____, **Terbiye-i Ahlâkiyye ve Medeniyye**, Dersaadet 1326.
- Celal Nuri, **İlel-i Ahlâkiyemiz**, İstanbul 1332.
- _____, **Kadınlarımız**, İstanbul 1331.
- Doumer, Paul, **Oğullarıma Terbiye-i Ahlâkiye Siyasiye ve İçtima-iye**, çev. Cemal Fazıl, Dersaadet 1325.
- Ebu'l-Muammer Fuad, **Vezâif-i Aile**, Dersaadet 1328.
- Eğribozî, Ali İrfan, **Mufassal Ahlâk-ı Medenî**, İstanbul 1328-1329.
- _____, **Rehber-i Ahlâk**, İstanbul 1318..

Günaltay, Şemseddin, *Zulmetten Nura*, hzr. Musa Alak, İstanbul 1996.

Hasan Hüsnü, *Hulasa-ı Medeniyet-i İslamiyye*, Dersaadet 1304.

Hüseyin Hüsnü, *Fihrist-i Ahlâk*, İstanbul 1312.

_____, *Rehber-i Hayat*, Evkâf-ı İslamiye Matbaası 1335.

Hüseyin Kadri, *Mehâsin-i Hayat*, Mısır 1327.

Hüseyin Remzi, *Hoca Hanım: Hanım Kızlara Dürus-u Ahlâk*, İstanbul 1315.

İsmail Hakkı, *Mevi'za*, İstanbul 1324.

Janet, Paul, *Aile Ahlâkî Felsefe Musahabeleri*, trc. Halil Türkmen, İstanbul 1937.

Kam, Ömer Ferit, *Mebâdi-i Felsefeden İlm-i Ahlâk*, Ankara 1339-1341.

Keçecizade Ş. bint Macid, *Kendini Zevcine Sevdirmek Sanatı*, Dersaadet 1321.

Küpel, Özer, "Tanzimat Dönemi Osmanlı Ailesi Üzerine Bir Araştırma; Bursa Sicillerine Göre Osmanlı Ailesi (1839-1876)-Abdurrhman Kurt", *Virgöl Dergisi*, sy.20, İstanbul 1999.

M. Sadık Rıfat Paşa, *Zeyl-i Risale-i Ahlâkiye*, İstanbul 1275.

Mehmed Raif Efendi, *Makâsıdu't-talibin*, çev. Abdülkadir Dedeoğlu, Osmanlı Yayınevi İstanbul.

Mehmed Şükrü, *Ahlâk*, İstanbul 1319.

Mehmet Faik, *Saadet-i Aile*, İstanbul 1316.

Mehmet Hilmi, *Mir'ât-ı Vezâif-i İnsaniye*, İstanbul 1327.

Mehmet Said, *Ahlâk-ı Hamide*, İstanbul 1297.

_____, *Ma'kes-i Fazilet*, Dersaadet 1319.

_____, *Vezâifü'l-inâs*, İstanbul 1311.

Mehmet Tevfik, *Meziyyetü'l-İslamiyye*, Dersaadet 1306.

Melekzade Fuad, *Aile Vezâifi ve Terbiye*, İzmir 1319.

Miralay, Hüseyin Remzi, *Ahlâk-ı Hamidi*, İstanbul 1310.

Mithat Sadullah, *Resimli Yeni Musâhabât-ı Ahlâkiye ve Medeniye*, İstanbul 1339.

Muallim Naci, *Mekteb-i Edeb*, I-II, İstanbul 1303.

Muslihiddin Adil, *Malûmât-ı Ahlâkiyye ve Medeniye*, İstanbul 1334.

Mustafa Hami Paşa, *Vezâifu'l-Etfâl (Çocukların Vazifeleri)*, çev. Ahmet Almaz, İstanbul 2005.

Mustafa Zihni, **Mikyasü'l-ahlâk**, İstanbul 1315.

Nazım, **İslam Hanımları ve Âlem-i İslamiyette Hayat-ı Aile**, İstanbul 1900.

Nazif Süruri, **Terbiye-i İslamiyye**, Dersaadet 1326.

Necib Asım, **Ev Kızı**, İstanbul 1307.

Oflu Muhammed Emin b. Hasan b. Hüseyin, **Nasâyih-i İhvân**, İstanbul 1290.

Ömer Lütfi, **en-Namusü'l-akvem li-saadeti'l-ümem**, İstanbul 1340.

Öztürk, Hüseyin, **Kınalızâde Ali Çelebi'de Aile**, Ankara 1990.

Ramazanî, Rıza, **İslam'da Aile Hukuku ve Ahlâkı**, İstanbul 2010.

Rıfat b. Mehmet Emin, **Fezâil-i Ahlâk**, Dersaadet 1311.

Sevim, Şefik, **Çocuk Eğitimi ve Aile**, İstanbul 2006.

Sufizade Seyyid Hulusi, **Mecmâu'l-adab**, çev. Naim Erdoğan, Saadet Yay. İstanbul.

Yakışır, Muammer, **Ebeveyn ve Evlat İlişkisi Üzerine**, Konya tarihsiz.